

Bondecirkulæret af 8. November 1845.

Et Bidrag til Kristian 8.s Tids Historie.

AF

HANS JENSEN.

I.

1840-ernes Bondeopvækkelse er et af de vigtigste Fænomener i Danmarks Historie; den er jo Udgangspunktet for den mægtige Indsats, Landbostanden senere har gjort i vort offentlige Liv.

Den socialpolitiske Bevægelse, som under Kristian 8. fik mere og mere Tag i de før i alle offentlige Sager saa passive Bønder, havde som væsentlig Forudsætning en Interessekonflikt mellem Bondestand og Godsejerstand. Og man tør vistnok sige, at denne Konflikt fremkom som en naturlig og ligefrem Følge af de opadgaaende Konjunkturer, der var blevet det danske Landbrug tildel efter den store Krieses Ophør o. 1830. Nu var det igen tillokkende at blive Ejer af dansk Jord, og Trangen til at skifte Besiddelsesform voksede sig stærk hos den store Del af de danske Bønder, der endnu ikke selv ejede den Jord, som de brugte. Paa den anden Side var det ret naturligt, at Godsejerne i Almindelighed ikke var synderlig villige til at sælge deres Fæstjord paa en Tid, da Jordpriserne fra Aar til Aar var i stadig Stigen. Ogsaa Godsejerstanden vilde drage den størst mulige Fordel af de økonomiske Muligheder, som nu frembød sig for Landbruget; den viste en stærk Tilbøjelighed til mere energisk Udnyttelse af sin Bondejord, f. Eks. gennem Forhøjelse af Indfæstninger og Afgifter — noget, der i Trediverne og Fyr-

terne stadig klages over —, gennem streng Optræden overfor mindre duelige Fæstere o. s. v. At man ved alt saadant ikke kunde undgaa at udæske Bønderne, er en Selvfølge. Mod Midten af Aarhundredet truedes Bondestanden desuden af en anden Fare; der var utvivlsomt en voksende Tilbøjelighed til at oprette »Avlsgaarde« gennem Sammenlægning af Bøndergaarde. Denne Fare for det mindre Landbrug kunde sikkert være blevet meget større, om ikke Bondestanden fra Fyrerne havde begyndt at samle sig til maalbevidst Varetagelse af sine Interesser og i Sammenhæng dermed at hævde sig bedre i økonomisk og landbrugsmæssig Henseende. Prisen i den Kamp, Bønderne tog op, var i Virkeligheden og det set fra mere end een Side: den sikre Besiddelse af Danmarks Jord.

Det karakteriserer godt Beskaffenheden af det daværende danske Samfund, at Landbospørgsmaalene i Stændertiden stod i forreste Række mellem de Spørgsmaal, Kongerigets raadgivende Forsamlinger maatte beskæftige sig med. De Spørgsmaal, der vedrørte Bondestandens Forhold, var endnu praktisk talt de eneste brændende sociale Spørgsmaal i Danmark. Spørgsmaal af tilsvarende Vægt kunde ikke rejses fra Købstæderne med deres gammeldags lavsbundne Smaaborgerskab. Derimod havde Stænderforsamlingerne fra første Færd vigtige Landbosager til Behandling, og disse Sager viste sig straks i særlig Grad egnet til at sætte Lidenskaberne i Bevægelse. Det var frem for alt Roskilde Forsamling, som dette gjaldt; Østifterne rummede jo den aller største Andel af Landets samlede Fæstejord, og her maatte derfor Retsforholdet mellem Jordejere og Bønder være mest omtaaleligt; som en naturlig Følge af disse sociale Forhold fandtes mellem Parlamentarikerne i Roskilde langt mere udprægede Godsejerrepræsentanter end i Viborg og paa den anden Side de mest maalbevidste Forkæmpere for Bondeinteresser, særlig Drewsen og Balth. Christensen. Allerede under den første Stænderforsamling i Roskilde skrev Drewsen til Jonas Collin, at »Sagen om Retsforholdet mellem Jorddrotter og Fæstere for-

anledigede varme Debatter, der ikke endte førend mellem 11 og 12 om Natten¹.

Iøvrigt kunde Spørgsmaalet om Bondestandens Rets- og Samfundsstilling ikke indskrænkes til Fæsternes Forhold overfor Godsejerne eller til de særlige Byrder, som paahvilede Bondejorden til Forskel fra Hovedgaardsjorden: Tienden og den større Hartkornsskat. Der var navnlig en Sag til, som stadig blev bragt paa Bane: Værnepligten. Intet andet Forhold stemplede i den Grad de bondefødte som hørende til den simpleste Stand i Landet; her var stadig et vigtigt Punkt, hvor den ringeste Købstadsmand kunde føle sig den anseeligste Bonde overlegen. Det danske Samfund var endnu et Privilegie- og Stændersamfund, og i dette maatte Bønderne føle sig paa den laveste Plads, hvor der var mest at bære af Pligter og Byrder, men mindst at nyde af baade praktisk Fordel og Anseelse.

Værnepligtsspørgsmaalet kunde dog aldrig blive det Tvistemne paa Stænderne som de rent agrariske Spørgsmaal. I Virkeligheden var man et Stykke Tid før 1848 fra de fleste Sider klar over, at Indførelse af almindelig Værnepligt i det lange Løb ikke kunde undgaas. Det var navnlig, naar man kom ind paa det omtalte Retsforhold, at Lidenskaberne saare let nærmede sig Kogepunktet. Det klassiske Eksempel herpaa gav Roskilde Stænderforsamling 1844, da Herremandsinteresser og Bondeinteresser stødte imod hinanden i en parlamentarisk Holmgang, hvis Voldsomhed vor senere Historie kender faa Sidestykker til, og som nærmest er uovertruffen i sin typiske Karakter af et Opgør mellem skarpe Klassemod-sætninger. Almuevennen skriver saaledes om det nævnte Aars Debatter i Roskilde: »I de foregaaende Stændermøder har enkelte Forpostfægtninger og Skærmydsler ladet ane, at det snart maatte komme til et Hovedslag, og et saadant har nu fundet Sted, saa det runger i hver Vraa i Landet«².

Paa det omhandlede Stændermøde foreslog Drewsen og

¹ Danske Magazin 6 R. II, 268, jfr. 274.

² Almuevennen 1845 1/1, Nr. 1.

Balth. Christensen, at der skulde nedsættes en Kommission til almindelig Undersøgelse af Landboforholdene, men dette Forslag blev efter en Debat forkastet. Til Udvalgsbehandling og udførlig Drøftelse kom derimod to Andragender, der begge var indgivet af Beboere i Holbæk Amt, i et Antal af henholdsvis 1930 og 1430, af hvilke det ene gik ud paa Foranstaltninger til Selvejendoms og Arvefæstes større Udbredelse, det andet paa lige Beskatning af privilegeret og upriviligeret Hartkorn. Behandlingen af begge Sager blev sluttet med Vedtagelse af en meget moderat Indstilling til Kongen, i hvilken man androg om, at de Krav, det drejede sig om, blev imødekommet gennem forsigtige og begrænsede Foranstaltninger¹.

Naar Bølgerne havde kunnet gaa saa højt i Stændersalen, før man begyndte at stemme om den lidenskabsløse Indstilling, hang det i ikke ringe Grad sammen med et Moment, som de forskellige Talere fra konservativ Side yndede at dvæle ved og pege paa. Det var den Agitation, der nu var i fuld Gang ude omkring i Bondebefolkningen, og som just havde givet sig Udslag i de to Andragender fra Holbæk Amt og flere lignende Aktstykker, som var blevet indsendt til Stænderforsamlingen. Eet Navn blev særlig fremdraget: Husmand Peder Hansen, Lundby. Denne Mand havde ligefrem vakt Skræk mellem Godsejerne, og Drewsen kunde med berettiget Ironi tale om »Peer Hansen, som forstyrrer Godsejernes Nattero«².

For de Liberale laa det nær at spotte over den godsejerlige Angst for Agitation og Agitatorer; saaledes talte Orla Lehmann om »det demagogiske Omdrev i og udenfor Præsto Amt«³ og om den »næsten komiske Vigtighed, man har tillagt en enkelt Bondes Omvanken«⁴. Iøvrigt laa der jo nok i disse Ord af den oprigtige Bondeven Lehmann en vis skæv

¹ Østifternes Stændertidende 1844 Sp. 1097—1146, 1221—1260, 2847—3079, 3369—3558. Indstillingen til Kongen Nr. XXX, pag. LXX—LXXIX.

² Anf. St. Sp. 3491.

³ Anf. St. Sp. 2995.

⁴ Anf. St. Sp. 2999.

Vurdering af de Kræfter, der nu for Alvor begyndte at bryde frem i den danske Almue.

1844 var der i Bøndernes Holdning overfor det offentlige Liv sket en væsentlig Forandring fra Forholdene, som de endnu havde været under Stænderforsamlingerne 1842. En vigtig Anledning hertil var den ny Landkommunalforening af 13. Aug. 1841. Med Udgangspunkt i denne stiftedes en Række Landboforeninger og Landkommunalforeninger, der satte sig som Maal at dygtiggøre Bønderne til det nye Kommunalliv, men fremdeles paa alle Omraader vilde virke for Bondestandens Tarv og for første Gang skabe selvstændige Organer for denne Stands Ønsker og Meninger. Nævnes kan Holbæk Amts Landkommunalforening, hvis Formand var Asmund Gleerup, fremdeles Landboforeningen for Lolland og Falster, som der vil blive Lejlighed til at omtale i det flg.

Fra 1842 begyndte Almuevennen at udkomme med sit Tillæg, Københavns Amts Landkommunaltidende. Det blev under J. A. Hansens Redaktion det bidske, meget skarpsindige, men ofte ogsaa meget hadefulde Organ for enhver Bondeklage over Autoriteter og Godsejere. Det var overfor disse et Tugtens Ris, der gjorde sin Gavn, selv om dets rystende Skildringer af Herremandsvilkaarlighed selvfølgelig maa læses med Kritik. — Langt dybere og bredere end Foreninger og Presse virkede dog mundtlig Agitation paa Bønderne. Her var det, den i Roskilde Stændersal drøftede Peder Hansen, Lundby, havde sin Betydning. Denne Husmand fra Præstø Amt er den første politiske Agitator i Danmark, som er direkte udgaaet fra Landalmuen. Han var født 1801; havde Skæbnen villet lade ham fødes et halvt Aarhundrede senere, var han maaske naaet frem til en Ministertaburet. Udrustet med en stor Naturbegavelse og med forholdsvis gode Kundskaber begyndte han sin agitatoriske Virksomhed ved fra 1840 at indrykke Artikler i den sjællandske Presse; 1844 var han frem for alt kendt som mundtlig Agitator, som den Mand, der gik fra Sogn til Sogn paa Sjælland og holdt Taler til Bønderne. Han var ivrig for sine nærmeste Standsfællers,

Husmændenes, Sag, men iøvrigt har hans Virksomhed haft nok saa megen Betydning for Gaardmændene¹.

Al denne forskelligartede Agitation, hvis Maal var at samle Bønderne om Krav, som det laa nær for dem at stille, og at give dem Tillid til deres egen Styrke, saa at de helt opgav deres gamle Passivitet, maatte ganske naturligt virke stærkt skræmmende paa de gamle Autoriteter. Det maatte have forudsat et fuldkomment Brud med nedarvede Forestillinger om de brede Lags Plads i Samfundet, hvis det Røre, der havde rejst sig, skulde være bedømt gunstigt. Men et saadant Omslag i gamle Anskuelser kunde ikke have fundet Sted, fordi man i nogle faa Aar havde været vant til at se Gaardmænd som Stænderdeputerede. Den begyndende politiske Rejsning i Landalmuen maatte paa højere Steder føles som højst foruroligende, ja katastrofal for Stat og Samfund. Ikke blot Godsejerne, men ogsaa Regeringens Mænd nærede denne Stemning. A. S. Ørsted formede i Roskilde Stænder det harmfulde Slagord om de »fule Folkeforførere«, til hvem han stillede en Mand som Drewsen i hæderlig Modsætning², skønt denne ikke dulgte sin Føling med Bondebevægelsen i dens mest yderliggaaende Form. I selve Stændersalen ytrede Drewsen de Ord, Jens Gregersen, Kundby, havde sagt til ham: »Ja, Hr. Kammeraad, gøres der ikke noget for Bondestanden, saa frygter jeg for, at Postelinet vil blive slaæet itu«³.

Ingen kgl. Kommissarius kunde ved sine Ord besværgede den Bevægelse, der var brudt frem, og tvinge de »fule Folkeforførere« tilbage i Uvirksomhed. Netop nu fremtraadte en ny omrejsende Agitator, der i Modsætning til Peder Hansen tog hele Landet til Virkefelt. Den tidligere Redaktør af Almuevennen Rasmus Sørensen opgav 1844 sit Skolelærerembede i Venslev for helt at vi sig til Bondeagitationen. Han var maaske knapt saa begavet som Peder Hansen, men uku-

¹ jfr. C. Th. Zahle: Den danske Husmand, 2. Udg. 1910.

² Østifternes Stændertidende 1844 Sp. 1244.

³ Anf. St. Sp. 3494.

elig, energisk, fyldt med Tro paa sin Sag, alt i alt ingen ringe Mand til at indlede den lange Række af politiske Skolelærere i Danmark.

Kort efter det store Slag i Roskilde henvendte en Kreds af langelandske Bønder sig til Rs. Sørensen med Anmodning om at udarbejde en Adresse til Kongen, som i en Hovedsum skulde samle de Bondeønsker, der hidtil var forelagt Stænderforsamlingerne gennem talrige spredte Andragender fra mange forskellige Egne. Rs. Sørensen tog fat paa at koncipere det ønskede Dokument, hvoraf der efter Udarbejdelsen blev taget 4 Afskrifter, af hvilke de to blev sat i Cirkulation paa Langeland og de to andre paa Taasinge og Fyn¹. Den i Formen meget vidtløftige Adresse rummede 4 Punkter: 1) at almindelig Værnepligt skulde indføres, 2) at Hartkornbeskatningen skulde gøres lige, men uden Erstatning til det hidtil privilegerede Hartkorn, 3) at der skulde gives enhver Fæstegaardsmand, saavel som enhver Fæste- eller Lejehusmand Adgang til at blive Ejer af sin Bedrift eller sit Hjem til Priser, som skulde fastsættes af en særlig Kommission, 4) at Tienden skulde afløses, men saaledes at de tiendefri Ejendomme skulde være med til at betale Afløsningssummen. — I denne Adresse var der altsaa Tale om Egalisering af Hartkornet uden Erstatning, om en tilsvarende Fremgangsmaade ved Tiendens Afløsning og endelig ikke mindst om en tvungen Afløsning af Fæstegodset. Det var den Tankegang, som herved fremtraadte, der havde faaet de konservative i Roskilde til at stemple Bondebevægelsen som kommunistisk og fjendtlig mod Ejendomsretten, og som snart skulde faa Regeringen til i sit Sprog at tale om de »falske Klagemaal«, hvortil Agitatorerne forledte den godtroende, ukyndige Almue.

Adressen henvendte sig til Landsfaderen personlig; efter alt, hvad der var sket paa Stænderne, vilde man nu kun nære Tillid til hans Indgriben. Hele Aktstykket er stærkt præget af Rs. Sørensens absolutistiske Tankegang og forud-

¹ Almuevennen 1846 18/2, Nr. 7.

sætter f. Eks. en Slags kongelig Overejendomsret til al Landets Jord. Da Almuevennen gengiver Adressen, irettesætter den skarpt Rs. Sørensen for denne politiske Tendens, som laa den mere moderne tænkende J. A. Hansen fjærnt¹.

1845 var Rs. Sørensen endnu Bondebevægelsens mest virksomme Kraft. Foruden for sin Adresse virkede han for at faa oprettet en Brandassuranceforening i Holbæk Amt og fremdeles for en anden, meget original Plan: han vilde oprette en stor Aktieforening, hvis Formaal skulde være at opkøbe Herregaarde og gennem Udstykning af disse at skabe mange ny, selvstændige Bondehjem. Han troede, de forhaandenværende økonomiske Konjunkturer gav de bedste Muligheder for denne Tanke: »Ved Bøndernes forenede Pengeovermagt i Nutiden kan Herregaardene igen fortrænges fra deres Leje og forvandles igen til Bondested og Bondejord«. Naar der var tegnet 2000 Aktier à 25 Rdl. skulde Foreningen træde i Virksomhed². Dette er imidlertid aldrig sket; der kom aldrig noget ud af denne unægtelig løse og diletantiske Plan, skønt der blev tegnet en Del Aktier rundt omkring — som det synes i de forskellige Egne i meget forskellig Udstrækning.

Rs. Sørensen besøgte paa sine endeløse Fodture baade sjællandske, fynske og jydsk Sogne. Derimod var Peder Hansen den særlig sjællandske Agitator, der højst gjorde Strejfture til de sydlige Øer. I Begyndelsen af Aaret 1845 var der nær Forstaaelse og Samarbejde mellem Bondeagitationens to bærende Kræfter. Peder Hansen søgte, hvor han kom frem paa sine Rejser, at samle Underskrifter paa den af Rs. Sørensen formede Adresse og optraadte desuden som Talsmand for de særlig Rs. Sørensenske Foretagender: Brandassuranceforeningen og Aktieforeningen.

Ved hele Arten af deres Virksomhed, ved de Anskuelser om Retsforholdet mellem Bønder og Herremænd, som de søgte at udbrede, maatte disse to Mænd, Peder Hansen og

¹ Almuevennen 1845 ²⁶/₃, Nr. 24—25.

² Rs. Sørensens Indbydelse til Aktietegning er vedlagt en nedenfor citeret Sag: D. Kane. 3. Dep. 1845 ²⁶/₃. Brevnr. 3473.

Rasmus Sørensen, staa som de værste og mest typiske »Folkeforførere«. Det var derfor ganske naturligt, at den øverste Politimyndighed snart satte sig i Bevægelse for at ramme Skolelærerens og Husmandens Færd; hvad Peder Hansen angaar, havde Regeringsherrerne jo ogsaa Erindringen om de Klager, der var rejst over ham i Roskilde.

Inden Beretningen begynder om det kgl. danske Kancellis Kamp mod Peder Hansen og Rasmus Sørensen, er der Grund til at minde om, at Kancellikollegiets Præsident, Stemann, var født 1764, Generalprokurøren A. S. Ørsted 1778, de Deputerede M. Lange, H. G. Bentzen og L. J. Holm henholdsvis 1788, 1789 og 1791. I Kraft af Alder og en lang Embedsvirksomhed havde disse Repræsentanter for Enevoldsregeringen deres aandelige Rødder i en svunden Tid; dette gjælder særlig de to Excellencer Stemann og Ørsted, som begge havde faaet deres bestemmende Indtryk paa en Tid, da der fra Statsmagts Side var blevet gjort saare meget for Bondestanden, men da man aldrig havde regnet med, at denne Stand skulde blive Bærer af sine egne Interesser med Front vendt mod andre Samfundsklasser. Denne Omstændighed fortjener at blive husket, naar Talen er om Kancelliets Forsøg paa at sætte Skranker for den nyfødte Bondebevægelse.

II.

Allerede 20. Febr. 1845 udsendte det danske Kancelli følgende Cirkulære til Amtmændene paa Sjælland: »Da det er forebragt Kancelliet, at Peder Hansen, Lundby, og fhv. Skolelærer Rasmus Sørensen skal omrejse her i Sjælland og for Tiden formodes at opholde sig i Odsherred for at ophidse og forlede Landalmuen til at indgive falske Klagemaal, skulde man tjenstligt anmode (Titlen) om i denne Henseende at forskaffe Dem Vished samt i bekræftende Fald at træffe de fornødne Foranstaltninger i Overensstemmelse med Anordningen og da herom hertil at gøre Indberetning.«

Som det straks skal bemærkes — ingen af de to efterlyste

Personer lod sig fratage Modet. Martyriet havde en vis Tiltrækning for dem begge; men iøvrigt har de næppe troet, at Politiet vilde magte nogen synderlig Indgriben i deres Virksomhed. Rs. Sørensen rykkede hurtigt frem i Almuevennen med en Erklæring om, at han trods Cirkulæret vilde forholde sig ganske som hidtil; naturligvis mente han, at hans Færd havde været fuldstændig lovlig og kongetro. Straks efter fulgte Peder Hansen Eksemplet med en lignende Erklæring, i hvilken han pegede paa, at den hele Bondebevægelse ikke var de fule Folkeforførreres Værk: »der er virkelig en stor Del af Bondestanden, som begynder at skimte Sandhedens Lys gennem det forrige Mørke«¹. — Da Holbæk Amts Landkommunalforening faa Maaneder efter, 30. Juni 1845, foranstaltede en stor Folkefest paa Ulkestrup Mark ved Kongsdal, undlod hverken Peder Hansen eller Rasmus Sørensen at træde frem som Talere for en Forsamling paa 6 à 8000 Mennesker. Mellem Talerne ved denne Lejlighed var ogsaa Drewsen, der blev stærkt hyldet af Tilhørerne, men hvad de to af Kancelliet forfulgte Mænd havde sagt, blev gengivet i Almuevennen paa særlig fremtrædende Maade².

De Øvrigheder, til hvem Cirkulæret var rettet, satte sig naturligvis straks i Bevægelse for at opfylde dets Paabud. Det viste sig ved de Undersøgelser, der blev anstillet, at der fra to sjællandske Amter, Holbæk og Sorø, var Anledning til at indsende Beretninger af den i Cirkulæret omhandlede Art.

24. Febr. tilskrev Amtmand Grev Moltke i Holbæk Byfoged og Birkedommer, Kancelliraad Bang i Nykøbing om at iværksætte den Undersøgelse og eventuelt de Forholdsregler, som maatte kræve ifølge Cirkulæret. 6. Marts kunde Bang give et foreløbigt Svar paa denne Skrivelse; han meddelte Amtmanden, at han aldeles intet ved om, at Rs. Sørensen har været i hans Jurisdiktion; derimod har Peder Hansen været der i Ugen fra 9. til 15. Febr., dog ikke i den nordlige Del. Han

¹ Almuevennen 1845 19/3 og 26/3, Nr. 22—23 og 24—25.

² Almuevennen 1845 16/7 og 20/8, Nr. 54—55 og 63—64.

har agiteret for de Petitioner om Landboforholdene, som har været indgivet til Roskilde Stænderforsamling, men er iøvrigt optraadt med Maadehold, og der er »aldeles ingen Anledning til at antage, at han har eller vil møde nogen synderlig Sympati eller Opmærksomhed her i Jurisdiktionen.« Bang vil selvfølgelig gennem retslige Forhør søge oplyst, hvad der nærmere er gaaet for sig paa de af P. Hansen afholdte Forsamlinger, men han mener, som Forholdene er, at han gør dette bedst ved »at tage saa lempeligt som muligt ved Sagen, at ikke Almuen skal faa Lyst til at indlade sig i noget, som de nu aldeles ikke bryder sig om.«

Birkedommer Bang skred altsaa til at tage sine Bønder under Behandling i Forhørslokalet. Gik han »lempelig« tilværks, var Fremgangsmaaden tillige baade grundig og langsom, men 7. Aug. kunde dog Resultatet af hans Flid indgaa fra Holbæk Amtmand til Kancelliet gennem en »Udskrift af Dragsholm Birks Politiprotokol.« Dette udførlige Aktstykke giver et anskueligt Billede af den første Bondeagitations Former og Vilkaar. Med Jens Gregersen, Kundby, er Peder Hansen kommet kørende til Faarevejle, og idet Rygtet om ham løb i Forvejen, har hans Agitation herfra bredt sig fra Sogn til Sogn i Odsherred. Han har, som det synes, været forsigtig i sin Optraeden og ikke særlig indladende overfor sine Tilhørere. Forhørsdommeren vilde gerne have fastslaaet, om han havde gjort sig betalt i Penge af sine Tilhørere, og om han ved sine Møder havde fremlagt og paa upassende Maade kritiseret Fæste- og Lejekontrakter. Det sidste synes virkelig af og til at have været Tilfældet, og Peder Hansens Adfærd paa dette Punkt gjorde et særligt uhyggeligt Indtryk paa Holbæk Amtmand, som det fremgaar af hans Skrivelse til Kancelliet af 7. Aug. — Medens Birkedommer Bang hersede bravt med sine Bønder i Nykøbing, fortsattes iøvrigt den Peder Hansenske Agitation i Odsherred, men nu gennem to Stedfortrædere for Hovedmanden, en Gaardmand og Skrædder fra Faarevejle ved Navn Hans Jensen og en Skolelærersøn og Snedker fra Vedinge ved Navn Ejlertsen. Disse

to holdt Møder i de nordlige Sogne, hvortil Peder Hansen ikke selv var naaet, og overalt havde de Oldermændene og Sognefogderne som tro Hjælpere, der efter deres Opfordring beredvilligt sammenkaldte de forskellige Sognes Bønder. De synes fortrinsvis at have indvirket paa Gaardmændene, og det samme gælder i Virkeligheden deres Læremester, Peder Hansen, selvom det kunde ske paa hans Møder, at en Husmand henvendte sig til ham og bad ham tage sig af hans alt for haarde Fæstekontrakt.

Dragsholms Birks Øvrighed begyndte sine Forhør 14. Marts og afsluttede dem først 27. Juni. Bønderne var ikke hele Tiden saa lette at tumle. Der syntes at være foregaaet en virkelig Forandring med disse Landalmuesmænd; de turde nu nok tale frejdigt og sige en Embedsmand imod. Birke-dommer Bang, der i sit Brev til Amtmanden af 6. Marts havde ytret saa gode Tanker om Befolkningens Holdning, fik efterhaanden sin Opfattelse ændret ikke saa lidt. I den Følgeskrivelse, hvormed han 24. Juli sender Forhørsakterne til Amtmanden, hedder det: »Ved de afholdte Forhør eller mere ved Samtaler med indkaldte udenfor Retten har jeg tydeligere sporet en mærkelig Forandring hos Bønderne og tiltagende Oppositionslyst.« Den stedfundne Forandring vil han dog mere tilskrive de »saakaldte Almueforeninger« end Peder Hansens Paavirkning.

Hele denne Sag fra Odsherred fik ikke større direkte Følger; Amtmanden udtalte i sin Skrivelse til Kancelliet, at der næppe var forefaldet noget egentlig lovstridigt, hvorfor han blot efter Birke-dommer Bangs Forslag havde ladet Oldermændene i hans Jurisdiktion indskærpe, at de var uberetigede til, som de havde gjort, at indkalde Almuen til Sammenkomster efter Opfordring af Privatpersoner¹.

Kort efter Beretningen fra Holbæk modtog Kancelliet Skrivelse efter Cirkulæret fra Sorø Amt, hvor nogle Politirapporter viste, at Peder Hansen havde holdt Møder i en Del Sogne: Braaby, Skuderløse, Aversie og Tørslev. Der var ikke

¹ D. Kanc. 2. Dep. 1845 ²⁰/₂, Brevnr. 546.

paa disse Møder sket stort andet, end at Peder Hansen havde samlet Underskrifter under den store Adresse til Kongen samt opfordret de tilstedeværende til Indtræden i Rs. Sørensens Udstykningsforening og Brandforsikringsforening. Alt, hvad Kancelliet derfor beordrede gjort, var, at »Oldermanden i Skuderløse, Gaardmand Ole Jakobsen, bør betydes, at han ikke er berettiget til, saaledes som sket er, paa Opfordring af en privat Person at indkalde Almuen til Forsamling«¹.

Det nævnte var alt, hvad man i Kraft af Cirkulæret af 20. Febr. fik oplyst om Forholdene paa Sjælland, som det jo alene havde taget Sigte paa. Kun om Peder Hansens Virksomhed, ikke om Rasmus Sørensen og om Agitation fra hans Side havde Kancelliet modtaget nogen Efterretning. I Løbet af Sommeren 1845 skulde der imidlertid høres ubehageligt nyt om den fhv. Skolelærer, ikke fra Sjælland ganske vist, men baade fra Fyn og Jylland.

Forvalter Møller paa Herregaarden Glorup indberettede 1. Juni til Amtmanden i Svendborg, at Skolelærer Rs. Sørensen rejste rundt for at samle Underskrifter paa en Adresse til Kongen og spurgte, om der ikke burde skrives ind mod denne Adresse, der egnede sig til at opvække Misfornøjelse hos Bondestanden, og mod Agitatoren selv, som af Kancelliet var blevet stemplet som den, der rejste rundt og forledte Almuen til falske Klagemaal. Amtmanden lod Spørgsmaalet gaa videre til Kancelliet, der beordrede Forhør optaget²; heller ikke disse Forhør bragte andet Grundlag for Indskriden, end at Kancelliet 26. Aug. kunde sende Skrivelse til Amtmanden med Forbud imod, at Sognefogeder lod sig benytte som Agenter for Rs. Sørensens Adresse³. — Inden denne Resolution faldt, var Rs. Sørensen forsvundet fra Fyn; netop i April Maaned høres der om ham oppe fra det nordlige Jylland.

Herredsfoged Lillienskjold i Ø. Han Herred skrev 11. Aug. til Amtmanden i Hjørring, at fhv. Skolelærer Rs. Sørensen og en anden Person havde holdt Sammenkomst i Jurisdik-

¹ D. Kanc. 2. Dep. 1845 ²/₉, Brevnr. 2778.

² D. Kanc. 3. Dep. 1845 ³/₇, Brevnr. 2796.

³ D. Kanc. 3. Dep. 1845 ²⁶/₈, Brevnr. 3473.

tionen om Adressen til Kongen og om Aktieforetaget; han havde selv antruffet »den paagældende Person, som var ifærd med at forlade Jurisdiktionen for efter hans Sigende at begive sig til Kjær Herred.« Han var ikke sikker paa, at R. S.'s Taler havde et ulovligt Indhold og arresterede ham derfor ikke, men indskrænkede sig til »at betyde bemeldte R. Sørensen, at han vilde blive anholdt og draget til Ansvar, saafremt han atter skulde indfinde sig her i Jurisdiktionen og sammenkalde samt haranguere Bønderne uden iforvejen at have anmeldt saadant for Politiet, der for at overholde god Orden og Skik nødvendig bør være tilstede ved slige Forsamlinger.« Herredsfogden havde tilskrevet Sognefogderne om ikke at lade saadanne Sammenkomster finde Sted uden hans Vidende og forud given Tilladelse; men hvorledes skulde han fremtidig forholde sig overfor den Slags Personer? Amtmanden undlod ikke 18. Aug. at sende denne alvorlige Meddelelse videre til Kancelliet, idet han gør opmærksom paa, at »saadanne Sammenkomster« og »de derved afholdende Taler letteligen kan indeholde Ulovligheder eller i hvert Fald udarte dertil eller blive misforstaaede af de mindre dannede tilstedeværende.« I denne Sag er der ingen selvstændig Resolution faldet, men den førte til, at Kancelliet for Alvor begyndte at overveje, om der ikke ved en almindelig Foranstaltning burde sættes en Stopper for hele den farlige Agitation¹.

III.

Dateret 27. Septbr. foreligger Udkast til et almindeligt Cirkulære, der begynder saaledes: »Kancelliet har bragt i Erfaring, at fhv. Skolelærer Rs. Sørensen tillige med en ham ledsagende Person fortiden skal holde Sammenkomster med Bondealmuen i Nørre Jylland, navnlig for at formane denné til at underskrive en Petition til Hans Majestæt Kon-

¹ Det citerede om Hjørring Amt i D. Kanc. 3. Dep. 1845 8/11 Brevnr. 4551—84, Sagen om Bondecirkulæret af 8/11.

gen angaaende nogle Forandringer i Landboforholdene.« Derfor skal der af Amtmændene indskærpes Politimyndighederne, »at ingen uhjemlede offentlige Sammenkomster bør tillades, med mindre samme betimeligen er anmeldt for Stedets Politimester,« som skal paase, »at det gaar frem efter Anordningerne imod Personer, der ved slige Samlinger holder Foredrag, hvorved den almindelige Ro og Sikkerhed udsættes for at forstyrres, idet Tilliden til Regeringen undergraves.« Dette første Udkast til »Bondecirkulæret« har, som man ser, alene sit Udgangspunkt og sin Begrundelse i Rs. Sørensens Adresseagitation, hvorefter man nylig havde hørt fra Hjørring Amt.

Naar Kancelliet saaledes vilde sætte offentlige Forsamlinger under Politiets Kontrol, var der herfor et i Tid nærliggende Præcedens indenfor det danske Monarkis Grænser. Under Henvi- sning til Forsamlinger, som var blevet holdt »von unbefugten Perso- nen«, havde den slesvigs-holstenske Regering paa Gottorp 1838, 13. Decbr. udsendt et Cirkulære, som forbød Afholdelse af et hvilket- somhelst Møde, som gik ud paa at udsende Petitioner om For- dringer i Statsforfatningen eller Statsforvaltningen, og som frem- deles bestemte, »dass künftig zu öffentlichen Versamlingen aller Art, welche weder in der Kommuneverwaltung und anderen gesetzlich angeordneten Einrichtungen oder in polizeilich autorisierten Ge- sellschaftswecken ihre Rechtfertigung finden, die Genehmigung der Polizeibehörden in Zeiten nachzusuchen, auch keine solchergestalt genehmigte Versammlung anders als in Gegenwart dieser Behör- den abzuhalten ist.« Da denne Forholdsregel fremkaldte kraftige Protester saavel fra den slesvigske som fra den holstenske Stæn- derforsamling 1840, blev den ophævet af Kristian 8. 1842, 13. Juni. Naturligvis har ogsaa de danske Kancelliherrer kendt det slesvig- holstenske Cirkulære, og dette Kendskab har vistnok indvirket paa de oprindelige Planer om Form og Indhold af den Forholds- regel, som nu skulde iværksættes mod Kongerigets Bondeagitation. Imidlertid blev Bondecirkulæret i sin endelige Form meget for- skelligt fra dette Præcedens, og det kom navnlig til at tage et meget mere begrænset Sigte. Der er heller ikke Tale om, at Kan- celliets Forhandlinger paa nogen Maade kredser om det, der engang er foretaget i Hertugdømmerne. Selvom det enkelte For- slag kan synes at bære Spor heraf, er der intet af de bevarede Aktstykker, som direkte henviser til Cirkulæret af 1838. At sætte

offentlige Møder under Politiopsyn var jo iøvrigt en Fremgangsmaade, der i sig selv laa overordentlig nær for en patriarkalsk Formynderregering. Den første Drøftelse af de nærmere Former for Politiets Indskriden tog da ogsaa blot sit Udgangspunkt i den Foranstaltning, som Herredsfoged Lillienskjold allerede havde gennemført paa egen Haand i sin Jurisdiktion.

I et Votum, ligesom Udkastet dateret 27. Septbr., gør den Deputerede L. J. Holm opmærksom paa, at Lillienskjolds Cirkulære til Sognefogderne i Ø. Han Herred indskærper, at Forsamlinger ikke bør holdes uden foregaaende Tilladelse. Han foreslaar, at der i Udkastet efter Ordet »Politimester« tilføjes: »for at han kan sættes istand til at træffe de Foranstaltninger, som han for Ordenens Overholdelse maatte anse hensigtsmæssige, eller efter Omstændighederne aldeles forbyde Forsamlingens Afholdelse.« M. Lange har principielt intet at indvende mod denne Tilføjelse, men fremlægger sin Opfattelse af hele Sagen i disse Ord: »Kun finder jeg det, da Cirkulæret vistnok vil fremkalde en Del opæggende Bladkritikker, og det i Anvendelsen kan have sine Vanskeligheder at afgøre, hvad der skal forstaaes ved offentlige Forsamlinger, tvivlsomt, om det ikke dog maaske helst maatte bero med Udstedelsen, indtil Erfaring havde gjort Nødvendigheden deraf mere indlysende for Mængden.« Lange fraraader altsaa ligefrem, at Cirkulæret foreløbig udstedes; men ogsaa Ørsted indtager en meget forsigtig Stilling overfor Spørgsmaalet i et Votum, der er afgivet samme Dag som Langes, 6. Oktbr. Han mener, at Cirkulæret, hvis der skal udrettes noget med det, maa have den af Holm foreslaaede Tilføjelse; iøvrigt er det ikke nok, at de omhandlede Foredrag ikke er af et umiddelbart lovstridigt Indhold eller truende for den offentlige Ro; hvis man skal gribe ind i denne Sag, bør der ikke engang taales Foredrag, som gaar ud paa at drøfte Statsforfatningen eller Regeringens Handlinger, eller som kan opvække Misstemning mellem forskellige Dele af Staten; — her tænker han vel paa den begyndte dansk-tyske Strid — eller forskellige

Borgerklasser, eller som iøvrigt kan have en skadelig Indflydelse paa Borgernes Sindelag. Imidlertid indser han det vanskelige ved at gribe en saadan Sag an: »Det er imidlertid vist, at denne eller hvilken som helst anden Karakteristik, man vilde give af de Forsamlinger, som man vilde forbyde, vilde være af en meget vag Natur og let blive misbrugt, medens en saadan Foranstaltning vilde vække mange Besværinger. Jeg skulde i alt Fald finde det betænkeligt, at Cancelliet paa egen Haand udsteder et Cirkulære af det omhandlede Indhold, hvorimod det i alt Fald burde dels konferere med det slesvigholstenske Kancelli, dels foredrage Kongen Sagen, hvilket ikke vilde udelukke, at Cirkulæret med Allerhøjeste Tilladelse kunde udstedes i Cancelliets Navn. Iøvrigt bør L.¹ have Svar.« I denne Udtalelse af Ørsted erklærede Kancellipræsident Stemmann sig enig.

I Kancellikollegiet var man altsaa ikke fremmed for Tanken om den stærke Kritik, som man maatte vente, at Offentligheden vilde rette mod det paatænkte Cirkulære, hvis det virkelig blev udstedt. Nogle Dage ind i Oktober var der i Kollegiet en stærk Stemning for at se Tiden an og gaa forsigtig til Værks. Imidlertid er dets Holdning blevet paavirket af visse Omstændigheder, som har ført til en Omarbejdelse af Udkastet fra 27. Septbr. I et nyt udateret Udkast er Hensyn blevet taget til de af Holm og Ørsted foreslaaede Ændringer; det mest interessante ved dette Udkast er imidlertid, at det indledes og begyndes paa anden Maade end det tidligere. Nu lyder første Punktum saaledes: »Cancelliet har bragt i Erfaring, at flere Personer drager om i Landet og opvækker Utilfredshed blandt Bønderne, samt at den skadelige Følge af Ildesindedes Indvirken paa Bondealmuen allerede har vist sig, idet Gaardmændene og Husmændene paa flere Steder efter forudgaaende Aftale har indfundet sig i Masse hos Godsejerne for paa denne Maade at forskaffe deres Begæring om Forandring i Retsforholdet mellem dem og Proprietæren større Eftertryk.« Kancelliet beklager, at slige Excesser finder Sted, medens Landalmuen

¹ d. v. s. Lillienskjold.

— »i Almindelighed« er tilføjet med Langes Haand — har saa megen Anledning til at paaskønne den lykkelige Forfatning, hvori den umiskendelig befinder sig som Følge af heldige Konjunkturers Indflydelse i Forbindelse med den nuværende og afdøde højsalige Konges Bestræbelser for at indføre enhver Forbedring i Landboforholdene, der lader sig forene med lovhjemlede Rettigheder.« Man ønsker derfor at indføre et skærpet Polititilsyn.

Kancelliet ser sig efter dette Udkast nødsaget til at bygge den paatænkte Forholdsregel paa et bredere Grundlag end fra først af. Der tales nu ikke mere særlig om Rs. Sørensen, men om »flere Personer«, ikke om Nordjylland, men om »Landet« som Helhed, og der hentydes til alvorlig Uorden paa »flere« Godser. Den foretagne Ændring maa skyldes, at Kancelliet har faaet nye ubehagelige Efterretninger, og som det synes, har disse haft en ret opskræmmende Karakter. Hvad nyt om Bondebevægelsen var det, nærmere betragtet, som Kancelliet havde modtaget? ¹

IV.

De sidste skriftlige Vota angaaende det første Cirkulæreudkast blev afgivet 6. Oktbr. Efter dette Tidspunkt er der til Kancelliherrerne blevet overleveret et Brev, som var skrevet af den Birkedommer Bang, der ledede de før omtalte Forhør i Nykøbing, til hans Slægtning P. G. Bang, paa dette Tidspunkt Deputeret i Rentekammeret. Endnu 6. Marts havde jo denne Birkedommer kunnet forsikre overfor Holbæk Amtmand, at Bønderne i hans Jurisdiktion næppe vilde frembyde nogen god Jordbund for Peder Hansens Agitation. Hvad han derefter oplever under Afholdelse af sine Forhør, indgiver ham allerede stor Uro for Befolkningens Holdning. Hen paa Efteraaret 1845 har hans Syn gennem kun et halvt Aars Erfaringer ændret sig til ligefrem Forfærdelse over den voksende Bondebevægelse. Hans Brev til P. G. Bang er en Bu-

¹ For hele Kap. D. Kanc. 3. Dep. 1845 ^{8/11}, Brevnr. 4551—84.

reaukrats Nødskrig¹ over den truede Samfundsfred; det skal som et ejendommeligt Tidsbillede her gengives i det væsentlige:

Kære Ven!

Da Knudsen i Morgen rejser med til København, kan jeg ikke andet end benytte Lejligheden til at sende et Par Ord med ham. Jeg føler nemlig Trang til at meddele en, som jeg anser for at have Interesse for Landet og Landboernes Vel, Underretning om, hvad der grasserer herude, og som vel ikke kan andet end vække Bekymring, da det synes at true med Uroligheder. Vel er her endnu roligt, men det lader til, at Holbæk Amt, som før har været saa fredeligt, vil blive det første, der stiller sig i Marken, hvis et Oprør skulde udbryde. Paa det kongelige Gods er der vel roligt; men der ytrer sig dog allerede Symptomer paa, at Agitationen ogsaa har virket noget her, idet man allerede begynder at forene sig om at modsætte sig, hvor man ønsker at have det anderledes, end Forholdene fører det med sig. Saaledes har der allerede vist sig en Oppositionsaand i Grevinge Sogn mod Forstanderskabet; men det sørgelige derved er alene, at de sletteste faar de bedre med sig, og at disse uagtet deres bedre Overbevisning lader sig lede af de slettere. Et lille Eksempel havde jeg forleden Dag i Retten. En Del Bønder vare indstævnedes for at have solgt Tørv til Nykøbing, de erkendte alle deres Forseelse, men naar de blev spurgte, om de vilde indgaa Forlig, svarede de nej uden at angive nogen Grund. Imidlertid var dog tvende unge Mennesker fornuftige nok til at indlade sig paa Forlig, og nu fulgte alle de efterfølgende efter. Da alle havde været for, indstillede 3, som ikke havde villet forlige sig, og besvarede sig over, at de af en af de andre vare forledt — jeg vil endog antage truede — til ikke at indgaa Forlig, uagtet de vare kommet i Retten i den modsatte Mening. Men som bemærket er paa det kongelige Gods Stemningen endnu ret god, og det er kun i enkelte Sogne, at de omrejsende Agitatorer have vundet nogle Tilhængere. Men værre er det paa Adellersborg Gods, hvor man kan vente, at lignende Optøjer vil finde Sted som paa Aggersvold eller Frydendahl. Der er nemlig af Husmændene holdt Forsamlinger, hvorved de har vedtaget at udeblive fra Ugedagsarbejde, ja endog en Masse at gaa op til Baronnen for at fordre Fritagelse for dette Arbejde eller højere Dagløn, end der er betinget i deres Fæstebreve. Dagen til

¹ Dette Privatbrev findes bilagt Sagen om Bondecirkulæret i Kancelliets Arkiv, hvad der vidner om den omhyggelige Drøftelse, det har været Genstand for mellem Kollegieherrerne.

dette Foretagende skal have været bestemt, men er af ubekendte Grunde blevet udsat. Imidlertid er de i Holbæk udebleven fra Arbejdet i den travle Høst, og Baronens har, saavidt jeg ved, endnu Hø udestaaende, som paa Grund af disse Udeblivelser ikke er blevet bjerget. For to Ugers Tid siden vare derfor nogleogtyve Husmænd indkaldt for forsømt Ugedagsarbejde, og omendskønt de alle erkendte deres Forpligtelse til at forrette Arbejdet, var der dog ikke en, der vilde afgøre Sagen i Mindelighed, men alle forlangte Dom uden dog at anføre noget, som skulde begrunde deres Fritagelse. Senere har der været flere indkaldt, da de vedblivende udeblev fra Arbejdet. Baronens har gjort Indberetning til Amtet om denne Overhørighed, og der er nu beordret Forhør optaget angaaende den ovenomhandlede Forsamling; men endnu har jeg ikke paabegyndt det, da jeg ikke tror at have Oplysninger nok for at begynde det med nogen Nytte. At Amtet ogsaa finder Betænkelighed ved disse Samlinger, maa jeg slutte deraf, at han (!) har forlangt nøjagtig Underretning om Forholdene her, da han har isinde at indgive Forestilling til Kancelliet om alvorligere Forholdsregler. Jeg har endog i den Anledning modtaget et Brev fra Kammerraad Løschou (Godsforvalter paa Adlersborg) og jeg vil deraf meddele dig noget, som vistnok tyder paa, at Almuen er i meget stærk Gæring. Der er saaledes et Princip, at endog den fredeligste Mand, som ej vil deltage i Møderne baade sognevis og hos Godsejerne, trues og tvinges dertil. Det er fortalt, at hvis Bønderne ikke under Samlingen paa Aggersvold vare traadt mæglende imellem, da havde Husmændene begaaet Excesser. En Mand i Kundby, som ikke delte Anskuelse med Agitatorerne, og som endog kom ind, hvor nogle af disse vare samlede, blev af dem krævet til Regnskab for, at han ej var mødt ved en Landboforening, og truet med Prygl, fordi han var udebleven. I det fredelige Sogn Holmstrup paa Benzonslund, der hører til Adlersborg, ytrer Gaardmændene, naar man har dem under fire Øjne, som deres Overbevisning, at her bliver Oprør, da Almuen i høj Maade er forbitret uden dog egentlig at vide hvorfor. Landboforeningen i Holbæk skal have udsendt Emissairer i alle Retninger i Amtet, men hvad de skal undersøge, er nok endnu ikke blevet bekendt; at denne Landboforening, hvis Formand Skolelærer Glee-rup er, agiterer hvor den kan, er nok uden for al Tvivl; men intet gør større Skade end det infame Blad Almuevennen, som er særdeles meget udbredt. At dette Blad ikke bliver beslaglagt som saa mange andre Blade, mener Almuen er Tegn paa at Regeringen bifalder de Grundsætninger, som deri udtales; det skal gaa saa vidt, at man i Nærheden af Holbæk skal ytre, at hvad der kunde gaa an i Frankrig, kunde vel ogsaa lade sig gøre her, og at

man kommer til at gaa fra Dør til Dør og nedhugge dem, der ej holder Trop. Her i Egnen udgaar Agitationen egentlig fra en Gaardmand, Skræder Hans Jensen i Faarevejle, og en Snedker sammesteds, Ejlertsen. De skal være engagerede af Landboforeningen og erholde 9 Mark daglig i Diæter. Det skulde være mig en sand Fornøjelse at faa fat paa disse Karle; men de er for snu til, at man let skal komme efter dem. Den første har et godt Øje til mig og skal flere Gange have gjort Bemærkninger om mig i Almuevennen; men da jeg ikke holder Bladet og ellers aldrig ser det, ved jeg ikke rigtig, hvad Beskyldningerne gaar ud paa. Efter hvad andre derom har fortalt mig, har jeg ikke fundet mig foranlediget til at røre ved det Snavs, uagtet dets løgnagtige Foredrag. Jeg kan iøvrigt ikke begribe, hvorfor Kancelliet ikke forbyder disse Forsamlinger og giver Ordre til at arrestere disse omflakkende Agitatorer, som kun vil fiske i oprørte Vande. Man har forøvrigt fortalt herude, at de, som har foranlediget Optøjerne paa Frydendahl og Aggersvold, skal have konsuleret Balthazar Christensen, og at han skal have fundet, at det var godt, hvad de havde gjort. Hermed har du vel nok af denne Slags! Tænk I selv ikke i København paa disse Uroligheder, eller kender I dem ikke, eller betragter I dem som Smaating, der ikke engang er Opmærksomhed værd? Det er vel muligt, at vi herude betragter dem med mere Ængstelighed eller Alvor, end de egentlig er værd, men at de slæt intet har at betyde, det tror jeg ikke.

Det var en ubegrundet Frygt, at Regeringen i København ikke skulde tillægge »Urolighederne« nogen Betydning. Det var i Sandhed rystende Ting, der nu kunde fortælles fra Sjælland. Uroen omkring paa Godserne gik saa vidt, at den tog Skikkelse af ligefremme Strejker, Opsætsighed og Vold. Zytphen-Adelers Hø raadnede paa Marken, fordi han ikke kunde komme overens med sine Husmænd, og værre Ting var altsaa foregaaet paa Godserne Aggersvold og Frydendahl. Hvad var det egentlig, der var sket paa disse Godser? Derom gav »Fædrelandet« en Beretning, der var istand til at vække Bestyrtelse paa allerhøjeste Sted.

For det første skulde paa Aggersvold Fæsterne i sluttet Trop have henvendt sig til Godsejeren og forlangt Selvejendom paa taalelige Vilkaar. De var trængt gennem flere Værelser for at finde Herremanden, og da de endelig havde fun-

det ham ude i Gaarden, havde de omringet ham og forebragt ham deres Ønsker paa en meget indtrængende Maade. Denne unægtelig krasse Optræden af Bønder overfor et »Herskab« vakte ingen Forargelse hos det liberale Hovedstadsorgan, der blot lod det være et Spørgsmaal, »hvorvidt det er lykkedes dem at gøre noget virksomt Indtryk paa denne vistnok ikke meget folkeligsindede Herremand.«

Paa Frydendal skulde være sket følgende: Godsejer, Kammerherre van Deurs havde efter en Husmand og Sadelmagers Død opsagt hans Enke og Børn fra deres Lejehus. Iøvrigt var Herremanden optraadt ganske humant overfor Enken, men Sagens Kærne blev, som Bønderne straks saa, at nu var det dem, der i Fremtiden skulde sørge for denne Familie, skønt Manden, medens han levede, havde ofret sin Kraft i Herremandens Tjeneste. Efter Bøndernes egen, som »Fædrelandet«¹ siger, »i sin Enfold og Simpelhed meget karakteristiske Fremstilling« var der to Husmandsenker fra Herregaarden, som tyngede Sognet »med uopdragne Børn«, skønt Bønderne for ikke at faa dem ud at gaa »paa Omgang« hos sig gerne vilde betale Husleje for dem til Mikkelsdag. Ogsaa en Husmand var blevet opsagt af sit Hus og maatte hjemfalde til Bøndernes Forsørgelse, da der ikke kunde bygges noget nyt Hus i Sognet, fordi alle Beboerne var Fæstere eller Lejere. Forbitrelsen blev meget stor hos Bønderne over de nye Byrder, som skulde lægges paa dem for Herremandens Skyld. »Det er, som Sognefogden ved en Samtale med nogle Mænd ytrede, at Godsejeren piller Sul og Kød af Husmændene og smider Benene over paa Sognet.«

Frydendal Fæstebønder skred til Handling. I Flok og Følge begav de sig til »Hr. Kammerherren«, af hvem de forlangte Selvejendom for samtlige baade Gaardmænd og Husmænd. Henvendelsen førte til, at van Deurs fremsatte bestemte Vilkaar for Imødekommen af Bøndernes Ønske, Vilkaar, som dog af »Fædrelandet« blev stemplet som alt for fordringsfulde.

¹ Fædrelandet 1845 13/10, Nr. 2015.

Hvad der her aabent og med Udtryk for Sympathi blev fortalt, var jo ligefrem, at Bondestanden havde begyndt »at tage sig selv til Rette.« Denne højst alvorlige Sag har gjort dybt Indtryk i Regeringens Kredse, og den er ogsaa blevet drøftet med Kongen, som ikke har villet undlade at gribe ind. Saa fulgte da 17. Oktbr. kgl. allernaadigst Skrivelse til det danske Kancelli: har dette modtaget nogen officiel Efterretning om det af »Fædrelandet« 13. Oktbr. meddelte, og, eventuelt, hvad er der foranstaltet eller vil der blive foranstaltet for at sikre Samfundet mod de skadelige Følger af slige Demonstrationer?¹

V.

Som Følge af det nævnte kgl. Reskript sendte Kancelliet faa Dage efter — 21. Oktbr. — Forespørgsel til Amtmanden i Holbæk angaaende de Begivenheder, der havde fundet Sted indenfor hans Embedsomraade. En foreløbig Besvarelse af denne Forespørgsel modtog man i Form af en Række Erklæringer fra de underordnede Retsbetjente i Holbæk, der er afgivne i Tiden fra 21. Oktbr. til 1. Novbr. og fra Amtmanden er afsendt til Kancelliet med en Følgeskrivelse, der er dateret 6. Novbr.

Disse Erklæringer frembyder Interesse, særlig ved at vise de indbyrdes ret forskellige Anskuelse om Bonderøret, der o. 1. Novbr. 1845 gjorde sig gældende indenfor Holbæk Amts Politiovrighed. Herredsfoged Lynge, Merløse-Tudse Herreder, under hvis Jurisdiktion baade Aggersvold og Frydendal hørte, stiller sig trods Urolighederne paa disse og andre Godser meget optimistisk og mener, at der ikke er Stemning for at begaa noget lovstridigt, og at Bønderne snart vil indse, at de endnu mangler Velstand til at kunne købe deres Fæstesteder. Amtmanden tager i sin Følgeskrivelse Afstand fra dette optimistiske Skøn, men fremhæver dog, at Uroen mest har ytret sig paa Godser, hvor en mindre liberal Administra-

¹ Skr. i Original vedlagt D. Kanc. 3. Dep. 1845 8/11, Brevnr. 4551—84, i Genpart den i det nærmest følgende citerede Sag.

tion fra Ejerens Side har kunnet give nogen Anledning. — Herredsfoged Manthey, Løve Herred, ligesom Birkedommer Leuning, Sorø, for Akademigodsets Vedkommende melder Fred og ingen Fare i deres Jurisdiktioner og anbefaler en lempelig Fremgangsmaade. Derimod klager Herredsfoged Gude, Arts-Kippinge Herreder, stærkt over den Gæring, som er opstaaet i Husmandsklassen, navnlig gennem den agitatoriske Paavirkning fra Folkemødet paa Ulkestrup Mark. Gude ønsker Forbud mod den Slags Møder og desuden Forholdsregler i al Almindelighed mod »de berygtede store Agitatorer eller Bondevenner og de tøjlesløse liberale Dagblade.« Han peger dog i al sin bureaukratiske Harme ogsaa paa en praktisk Reform som Middel mod Gæringen, nemlig Afløsning af Husmændenes byrdefulde Pligtarbejde. — Mellem Indberetterne savnes naturligvis ikke Bondebevægelsens ihærdige Iagttager, Birkedommer Bang, som taler om den Oppositionslyst og Selvraadighed, hvorved man kan spore Agitationen selv paa det forholdsvis rolige odsherredske Krongods, og som paa Adellersborg Gods frygter allehaande Ulykker efter Eksemplet fra Aggersvold og Frydendal. Hans Erklæring rummer i det hele en Klage af ganske samme Art som hans tidligere afsendte Privatbrev til P. G. Bang og munder ud i Forslag om skrappe Foranstaltninger: foruden »et nøjere Eftersyn med Almuevennen« Fastsættelse af Straf for enhver omrejsende Agitator og for dem, der i sit Hus lader afholde offentlig Forsamling uden vedkommende Politimesters eller maaske blot vedkommende Sognefogeds Til ladelse¹.

Hvad Holbæk Amtmand 6. Novbr. indsendte til Kancelliet, var, som nævnt, kun foreløbige Oplysninger. Først hen paa Vinteren — 29. Jan. 1846 — indsendte han den Samling Aktstykker, hvormed han vilde give Kancelliet Hovedresultatet af de Undersøgelser, som han i Medfør af dets Skrivelse af 21. Oktbr. havde ladet afholde. Der blev her givet et rigeligt Materiale til Bedømmelse af, hvad der var foregaaet paa

¹ De omtalte Aktstykker: D. Kanc. 2. Dep. 1845 ²¹/₁₀, Brevnr. 3324.

Aggersvold og Frydendal samt paa enkelte andre Godser. — Fra Godsejeren og Godsforvalteren paa Frydendal foreligger højst bitre Skildringer af Stemningen mellem Bønderne og af deres støjende og tøjlesløse Optræden, da de 1. Septbr. var stimlet sammen paa Gaarden for at kræve Fæsteforholdet afløst af Selveje. Mellem de indsendte Papirer er fremdeles Andragender om Selveje til Besidderne af Bjergbygaard og Kongsdal; men det mest vigtige af alle Aktstykkerne er Udskrift af Merløse og Tudse Herreders Politiprotokol, en anseelig Bog paa 253 Foliosider med Referat af de Forhør, der var blevet afholdt angaaende de i Jurisdiktionen forefaldne Uroligheder.

Forhørene bekræftede, at Optrinene paa Frydendal havde sit Udspring i Herremandens Opsigelse af to Husmandsenker. Bønderne havde søgt Raad hos Balth. Christensen, da de havde faaet Herremandens Salgsbetingelser at vide, og noget virkeligt Forsøg paa Vold havde de ikke indladt sig paa. I særlig Knibe mellem Urostifterne var kun Husmand Jens Peter Jensen, der maatte vedgaa at have sagt, uden at han dog vilde have ment noget med det: »Gud ved, om det ikke kan ske, ligesom det skete i Frankrig, at de brændte Herregaardene af.«

Paa Aggersvold var Bønderne to Gange, 30. Juli og 1. Septbr., mødt frem i sluttet Skare paa Hovedgaarden for at stille Krav om Ændring i deres Forhold. Anledning til Misfornøjelse var her ikke mindst den lange Arbejdstid, der blev forlangt af Hovfolkene. En meget livlig Agitation var gaaet forud, dels gennem selve Peder Hansen, Lundby, dels gennem Holbæk Amts Landkommunalforening, der havde ladet en Tillidsmand undersøge, bl. a. de Forhøjelser, som i de sidste 20 à 30 Aar havde fundet Sted af Indfæstningssummer og Landgilde. Uden særlig Anledning havde denne stærke Agitation ikke været. Fædrelandet havde utvivlsomt haft Grund til at stemple Aggersvolds Ejer, Generalmajor Rothe, som en mindre folkelig Mand. Da Bønderne første Gang opsogte ham paa Hovedgaarden, havde de faaet en alt andet

end høflig Modtagelse. Den vrede Herremand brugte Ord som »Kvæg og Fæ«, men da Bønderne lod ham forstaa, at de ikke var kommet for at høre Grovheder, begyndte han at tale høfligt til dem. En enkelt Bonde fortæller om sin Samtale med Generalen, at denne »tiltalte ham med Grovheder, og da han hertil bemærkede, at han ikke maatte byde ham Grovheder, da man ikke levede i et tidligere Aarhundrede, svarede Generalen: »Dit Fæ, du ved ikke, i hvilket Aarhundrede vi lever.« Men da Komp. nu ytrede, at man levede i det nitende Aarhundrede, blev Generalen igen venlig imod ham, og der faldt ikke senere noget uvenligt Ord imellem dem¹.« Heller ikke paa Aggersvold var der dog sket virkelige Brud paa Lov og Orden. Den Urostifter, der havde været længst ude, var en Husmand ved Navn Chr. Schultz, som havde brugt nogle ophidsende Ord under Mødet 30. Juli og desuden nogle Gange havde afsunget en oprørsk »Sang«, naar han, der arbejdede paa et andet Gods, passerede Aggersvold Gaard. »Sangen«, som han havde digtet paa et Tidspunkt, da han var i en pinagtig Sindsstemning paa Grund af Uoverensstemmelse med sin Husbond, rummede bl. a. Ordene: »Hvad er en Times Kamp?« og desuden disse:

Sejr eller Død, Liv eller Brød,
Jesus Kristus led uskyldig,
jeg vil ogsaa lide uskyldig.

De alvorligste Begivenheder, der havde fundet Sted i Merløse-Tudse Jurisdiktion, havde afgjort fundet Sted paa Aggersvold og Frydendal, men kunde de Ting, som Husmændene J. P. Jensen og Chr. Schultz havde bedrevet, i Grunden kaldes faretruende for Staten? Ogsaa om Forholdene paa en Del andre Godser, Knudstrup, Kongsdal, Mørkegaard, Bjergbygaard og Horbygaard, blev det oplyst, at de havde

¹ Forhørsprotokollen 73 og 86 f. — Det er vel et Træk, der kan antyde noget om Forholdene paa Aggersvold Gods, naar dettes Fæstebønder allerede til den første Stændersamling i Roskilde indsendte et Andragende om Bestemmelse af Indfæstning og Landgilde (Østifternes Stændertidende 1835—1836 Sp. 365 f.).

været præget af nogen Uro og Misfornøjelse mellem Bønderne, som dog paa ingen af Stederne havde gjort Forsøg paa noget ulovligt. Det uhyggeligste, der var sket, var, at en Skovfoged i Mørke under sit Arbejde i Skoven havde talt med en ham ubekendt, forbipasserende Person, som havde ytret noget om, at den Tid vilde komme, da Herregaardene skulde gaa op i Luer. Det Signalement, der blev givet af den ubekendte Fremmede, passede paa Peder Hansen, Lundby. Den omhandlede Udtalelse stemmer ogsaa godt med de Ord om at brænde Herregaardene af, hvormed Peder Hansen forfærdede Orla Lehmann under sin første Samtale med denne¹.

Holbæk Amtmand meddelte Kancelliet, at han vilde stille baade Jens Peter Jensen og Chr. Schultz under særlig Tiltale; men det var ogsaa alt, hvad der direkte kunde gøres ud af Revolutionen i Merløse-Tudse Herreder, som altsaa viste sig at have en mindre alvorlig Karakter end fra først af antaget. En beroligende Karakter havde ligeledes en ny Sending Oplysninger, som blev afsendt fra Holbæk 6. April, og som rummede en Forhørsudskrift og en udførlig Udtalelse af Birkedommer Bang angaaende »Bevægelsen« paa Adelsborg. Her er Uroen hørt op, saasnart Baron Zytphen-Adeler har begyndt bestemte Forhandlinger med Bønderne om Tilstaaelse af Selveje eller Arvefæste. Om Stemningen paa det odsherredske Krongods oplyser Bang nu, at den er lige saa rolig, som den altid har været, kun at »det Opsving, Bondestanden virkelig har faaet, kan gøre den noget mere paa-staaelig paa dens virkelige eller indbildte Rettigheder.« Bang er i det hele igen blevet optimistisk stemt; den foregaaende Sommers Indtryk havde bragt ham ud af Ligevægt, men nu synes han at være vendt tilbage til en mere rolig Betragtning af Forholdene i Lighed med den, han ogsaa havde anlagt i Foraaret 1845, og som fjærnede sig meget fra den Panikstemning, der var kommet til Orde i hans Brev til P. G. Bang fra Efteraaret.

¹ J. A. Hansen: Mit Livs Historie og Gerning I, 242.

En nøjere Undersøgelse af Forholdene i Holbæk Amt kunde altsaa vise Regeringsmændene, at det maaske ikke var saa farligt, hvad der var foregaaet. Men længe forinden disse beroligende Efterretninger kom Kancelliet i Hænde, var dette under Indtryk af de første opskræmmende Meddelelser skredet til den alvorlige Forholdsregel, som skulde tjene til at forebygge og kvæle al socialpolitisk Agitation i Landbefolkningen¹.

VI.

Det var i Anledning af Rs. Sørensens Agitation i Vendsyssel, at Kancelliet først begyndte Forhandlinger om et Cirkulære til samtlige Amtmænd, hvori der blev lagt disse paa Sinde, at de skulde holde Bøndernes Forsamlingsfrihed indenfor snævre Grænser. Det var imidlertid paa Grund af den forsigtige, ængstelige Stemning hos Kancelliets Medlemmer næppe blevet noget af den hele Sag, hvis man ikke var blevet ansporet til at føre den videre ved Birkedommer Bangs Brev og gennem Fædrelandets Artikler.

I en skriftlig Bemærkning, som Ørsted 18. Oktbr. har gjort om den Skrivelse, som ifølge det kgl. Reskript blev afsendt til Holbæk Amtmand 21 Oktbr., foreslaas, at man, inden man affatter det paatænkte Cirkulære, skal afvente Oplysningerne fra Holbæk, som maaske kan faa Indflydelse paa dets Affattelse. Men dette fraraader Stemann bestemt, da det vil koste for megen Tid; han mener, at man straks skal gøre Indberetning til Kongen om, hvad man hidtil har gjort i det hele Spørgsmaal om Almuens Møder, idet man samtidig forelægger Udkast til det Cirkulære, hvorved man agter at »forebygge lignende Optrin for Fremtiden.« — Som Stemann vilde, blev det. Ørsted har trods sin afvigende Opfattelse bøjet sig. Han kom under Sagens videre Forløb til at spille en meget aktiv Rolle. De endelige Forhandlinger om et al-

¹ Alt om Forhørene i D. Kanc. 2. Dep. 1845 ²¹/₁₀, Brevnr. 3324. Jfr. J. P. Jensen i Fra Holbæk Amt VII: Kundby Bønder.

mindeligt Cirkulære til Amtmændene knyttede sig til et Udkast af ham.

M. Lange opponerer i et Indlæg af 24. Oktbr. mod det Ørstedeske Udkast og finder, at »det første Udkast var mere to the point«. Han synes — med tvivlsom Ret — at dette rummede »en nogenlunde bestemt Begrænsning,« fordi det udtrykkelig kun vilde »forbyde saadanne Forsamlinger, som omhandles i Intimationen eller er af ganske lignende Beskaffenhed«, nemlig »Ildesindedes« Paavirkning af Bondealmuen« samt Følgen heraf: Gaardmænds og Husmænds Optræden i »Masser« hos Godsejeren for at faa ændret deres Retsforhold. Ganske anderledes forholder det sig med det Ørstedeske Udkast: medens »enhver, der ikke er radikal af Profession, maa erkende, at Excesser, som de, der er foregaaet i Holbæk Amt, ikke bør taales«, vil »selv den sindigere Del af Folket blive allarmeret«, hvis man, som af Ørsted foreslaaet, tager Sigte paa enhver Forsamling, der »ikke har Hjemmel i kommunale eller andre lignende Indretninger«. Da Kollegiets øvrige Medlemmer er enige om at foretrække Ørstedes Udkast, slutter Lange sig dog ogsaa for sit Vedkommende dertil. Iøvrigt hører Sagen efter hans Mening hjemme under 2. Departement, da han betragter den »som almindelig eller nærmest foranlediget ved Excesserne i Holbæk Amt.« Faktisk vedblev Sagen at blive behandlet under 3. Dep., da den jo dog havde sit Udgangspunkt i Hjørring Amts Skrivelse af 18. Aug.¹

Medens Lange indenfor hele Kancellikollegiet optraadte som den, der vilde gaa mest lempeligt frem, gjaldt det stik modsatte om Stemann, der har vist sit Sindelag gennem Randbemærkninger til Ørstedes Udkast. Bentzen med Tilslutning fra Holm foreslaar i en saadan Randbemærkning at slette en Passus om, at Agitatorer, som overtræder de givne Bestemmelser, bør sættes i Arrest, men mod en formildende

¹ Man erindre, at det danske Kancellis 2. Dep. omfattede de alm. eller særlig sjællandske Justits- og Politisager, 3. Dep. de særlige Sager fra det øvrige Danmark.

Rettelse af denne Art protesterer den gamle Kancellipræsident eftertrykkeligt. »Jeg kan ingenlunde tilraade, at dette udgaar. Eventualiter beder jeg i Forestillingen bemærke, at det efter min Mening igen bør tilføjes. Man bør støtte Øvrighederne og ikke lade Agitatorerne fri Mark.«

Imidlertid mener Ørsted stadig — som det fremgaar af et Bilag til hans Udkast — at det ikke vil være hensigtsmæssigt, om Kancelliet paa egen Haand udsteder et saadant Cirkulære og foreslaar, at man i sit Svar paa Kongens Reskript vil erklære sig »pligtig, altsaa bemyndiget til at træffe en saadan Foranstaltning«, men dog, »da den er af saa indgribende Natur og vistnok vil fremkalde mange Besværinger,« henstiller til Kongen at udstede den omhandlede Kundgørelse i sit eget Navn; Ørsted vil i saa Fald helst have den indskrænket til, hvad han kalder »en almindelig Indskærpelse«, der skulde gælde som interimistisk Lov indtil Stændernes næste Sammenkaldelse. Iøvrigt vil en Forholdsregel af saa omfattende Karakter, som foreslaas i Udkastet, kræve en lignende for Hertugdømmernes Vedkommende; kan der for Tiden ikke blive Tale herom, maa Cirkulæret helst indskrænke sig »til de Agitationer, som dertil har givet Anledning.« Her bliver der med andre Ord Tale om, at Ørsted eventuelt vil give Forbudet den Begrænsning, som det var Langes Ønske, at det skulde have.

Disse Forslag af Ørsted er optaget i den Forestilling, som Kancelliet 31. Oktbr. afgav til Kongen som Svar paa Reskript af 17. Oktbr., og som iøvrigt giver en Oversigt over alle de officielle Indberetninger om »de agitatoriske Bestræbelser«, der overhovedet har givet Kancelliet Anledning til at paa-tænke et almindeligt Cirkulære. Ørsteds omtalte Udkast til et saadant er vedlagt Forestillingen, men efter dennes Indhold tænkes det altsaa kun at skulle gælde for det Tilfælde, at 1) Kongen ikke vil udstede Cirkulæret paa egen Haand, og 2) at en lignende Forholdsregel bliver truffet for Hertugdømmerne. Som Udkastet lyder, gaar det ud paa at forbyde, at nogen Forsamling, »der ikke har Hjemmel i kommunale

eller andre lignende Indretninger«, bliver afholdt uden forud at være anmeldt for Politimesteren, »for at denne kan træffe de til Forhindring af Misbrug fornødne Foranstaltninger eller efter Omstændighederne aldeles formene den attraaede Forsamling¹.« Bestemmelsen bliver at bekendtgøre af hvert Steds Øvrighed paa den mest hensigtsmæssige Maade, ligesom Sognefogder og Politibetjente bør tilholdes at vaage over dens Efterlevelse; de der overtræder den, bør drages til Ansvar, eventuelt arresteres. »Paa lignende Maade bør der forholdes med Hensyn til dem, som paa anden Maade søger at ophidse og forlede Almuen.« — Hvis Kongen imidlertid vil udstede Cirkulæret i sit eget Navn, foreslaar Indstillingen det altsaa indskrænket til en »almindelig Indskærpelse«, gældende som interimistisk Lov indtil Stændernes næste Sammenkaldelse; hvis der for det Tilfælde, at Kancelliet skal handle paa egen Haand, ikke kan træffes en lignende Forholdsregel for Hertugdømmerne, ønskes det paatænkte Cirkulære indskrænket »til at omfatte de Agitationer iblandt Landalmuen, som dertil nærmest har givet Anledning.«

Som det ses af Udkastet til endnu en »allerunderdanigst Forestilling«, som aldrig er blevet afgivet, har Kongen derefter gennem Stemmann henstillet til Kancelliet at foretage en Omarbejdelse, hvorved det skulde overveje, 1) om Cirkulæret ikke burde indskrænkes til de Forsamlinger, der til Genstand har Forhandlinger om Bondens Retsforhold, 2) om det ikke burde forbydes andre end vedkommende Sogns eller Gods Beboere at bivaane slige Forsamlinger, 3) om ikke Forsamlingers Afholdelse burde betinges af vedkommende Sogneforstanderskabs Samtykke. Den første kgl. Henstilling imødekommer Kancelliets udtalte Ønske for det Tilfælde, at en lignende Foranstaltning ikke kunde træffes for Hertugdømmerne; derfor har der altsaa ikke været Stemning paa

¹ Ørsted synes her, endog med Hensyn til Ordlyden, at have taget det slesv.-holstenske Cirkulære af 1838 som Forbillede (jfr. det tyske Citat ovenfor 17).

allerhøjeste Sted. Fremdeles har Kongen ikke villet gaa ind paa at udstede Cirkulæret i sit eget Navn.

Det omtalte Udkast til en Forestilling, der skulde svare paa Kongens Forslag, er forfattet af M. Lange, der i Stemmanns 3. Novbr. vedføjede Bemærkning faar den Ros, at han »fuldkommen nøjagtig« har opfattet, hvad der er vedtaget i Kollegiets sidste Møde. Langes Udkast vil gerne indskrænke Cirkulærets Rækkevidde og haaber, at det paa denne Maade »vil vinde den almindelige eller i al Fald den sindigere Stemme for sig«. Forbud mod udensogns Folks Nærværelse ved de omhandlede Forsamlinger vil man ogsaa gaa med til efter de foreliggende Omstændigheder, skønt man forudser, at »Ildesindede« særlig vil søge at opvække Uvilje mod en saadan Bestemmelse. Derimod er det meget interessant at se, hvorledes man meget udførligt og med bureaukratisk Iver vender sig mod den Tanke, at Sogneforstanderskaberne skulde have nogen Myndighed over Forsamlingerne: der vil derved tildeles disse et Ansvar og en Bemyndigelse, som ligger langt ud over de ved Frd. 13. Aug. 1841 anviste Grænser. Fremdeles kunde det forfærdelige ske, at Politimesteren blev overstemt i Sogneforstanderskabets Møde, saaledes at et Møde fandt Sted mod hans Protest; dette vilde mere fremme end hæmme Uvæsenet og »fremkalde Konflikter af en højst mislig Beskaffenhed.« Flertallet af Sogneforstandere er Bønder, altsaa Parter i Sagen uden Evne til at optræde, som man maa ønske, i denne; »Selvejere vil komme i Konflikt med Herremændene, Fæstebønderne med deres Jorddrotter«. Hvad der fra Kancelliets Standpunkt er det afgørende, skjules dog ikke: det gælder Bureaokratiets Overmagt over det kommunale Selvstyre; hvis Sagen overlades til Sogneforstanderne, da vil »ikke blot Politimesteren udsættes for at komme i en skæv Stilling ved de nærmest omhandlede Lejligheder«, men et saadant Eksempel paa, at Embedsmændene skal underordne sig Kommunalbestyrelsens Beslutning, vil virke i alle Maader fordærveligt. Desuden vil Forsamlingerne gennem en saadan Bestemmelse let faa en uheldig lokal Karakter, blive ligesom

mere rettede mod enkelte Herremænd, og man kan faa den Opfattelse, at Kongen billiger Forsamlingerne, »hvilken Formening, man allerede paa flere Steder har vidst at skaffe Indpas.« Sogneforstanderne bør man blot give den Opgave at modarbejde de slette Raadgiveres fordærlige Indvirkning ved Formaninger og Forestillinger.

Ørsted er den eneste af Kollegiets Medlemmer, der i et Indlæg af 3. Novbr. tager Afstand fra denne bureaukratiske Skræk for en Udvidelse af det kommunale Selvstyre. Han henviser til den gode moralske Virkning, der kunde ventes af en saadan Ordning, til Bøndernes forstandige Holdning paa Stænderforsamlingerne, fremdeles til, at Politimesteren ofte ikke vil have let ved at udrette noget paa egen Haand; hvad angaar det kildne Punkt med Faren for, at Politimesteren skal blive overstemt i Sogneforstanderskabet, henviser Ørsted til, at dette jo ikke er andet, end hvad der kan ske i Fattig- og Skolesager, ja allerede kunde ske i de forrige Fattig- og Skolekommissioner. Mod samtlige sine Kollegers enstemmige Opfattelse vil Ørsted dog ikke fastholde sit Standpunkt; paa en særlig Lap Papir erklærer han, at han, skønt egentlig stemt for den omhandlede Ændring, under Hensyn til Kollegernes Udtalelser ikke kan »andet end aldeles fraraade samme« og altsaa holde paa, at Politimesteren bør bestemme, om de omhandlede Forsamlinger kan afholdes eller ikke.

Ørsteds Standpunkt her taler for, at det er ham selv, der staar bag de kgl. Henstillinger til Kancelliet. Han er ogsaa meget glad for at faa indsat en Bestemmelse mod udensogns Folk og anerkender ingen Betænkelighed herved; samme Kritik som mod denne enkelte Bestemmelse vil kunne rettes mod hele Forslaget, og »de saakaldte Landboforeninger, der netop har været et Focus for Agitation«, vil blive forstyrret i deres fordærlige Virksomhed. I sit af Bentzen tiltraadte Votum til »Forestillingen« understreger Holm med Henblik paa Bestemmelsen om udensogns Folk, at det ikke kan være Meningen at forbyde Bondestanden mere end andre at holde

offentlige Forsamlinger; men kun hvor de paagældende Retsforhold sættes under Drøftelse, er det, man vil have overholdt denne Regel.

Det omhandlede Udkast til en Forestilling blev drøftet mellem Kancelliherrerne i de første Dage af Novbr. I Virkeligheden blev Forestillingen, som nævnt, aldrig afgivet. Der er ikke blevet vekslet flere skriftlige Meddelelser mellem Kongen og det danske Kancelli, for dette gjorde en Ende paa Overvejelserne og 8. Novbr. indsendte det færdige Cirkulære til samtlige Amtmænd og Lensbesiddere. Ogsaa Cirkulærets endelige Form er blevet fastslaaet paa Grundlag af et Udkast af Ørsted, hvorved hans oprindelige Udkast bliver stærkt ændret. Den mellem Kongen og Kancelliet drøftede Indskrænkning af Kundgørelsens Rækkevidde bliver foretaget, og der indsættes et Forbud mod udensogns Folks Deltagelse i de omhandlede Forsamlinger; derimod bliver der ikke noget af den famøse Bestemmelse om Sogneraadsforstandernes Mynlighed.

Ørsted har nødig opgivet Tanken om en samlet Optræden af det danske og det slesv.-holstenske Kancelli¹; en endnu 1. Novbr. fremsat Ytring peger i denne Retning, ligesom den viser Kollegiets Betænkelighed ved at udsende Cirkulæret til Lensbesidderne, som jo var Parter i Sagen; imidlertid vælger man dog at følge den sædvanlige Fremgangsmaade. Ørsted forklarer fremdeles i denne Udtalelse af 1. Novbr., hvorfor han ikke i Udkastet har citeret Frd. af 15. Decbr. 1820 Prg. 5 og 6²; det er, »fordi det kun vilde bringe de vedkommende

¹ Ørsted kan herved godt have husket paa, hvorledes man i Hertugdømmerne i sin Tid betegnede det som en særlig stor Forurettelse, at Cirkulæret af 1838 kun gjaldt for dem alene og ikke ogsaa for Kongeriget.

² Prg. 5 i denne Forordning »om Ansøgninger og Klager« dømmer den, »som befindes at ophidse og forlede andre til aabenbar falske Klagemaal og løgnagtige Klager«, med Forbedringshusstraf og i Gentagelsestilfælde med Tugthusstraf. Prg. 6 bestemmer Bødestraf for den, der lader sig bruge til at forfatte en Klage eller Angivelse, hvis Urigtighed er ham bekendt, »eller som indklæder Klagen i utilbørlige eller usømmelige Udtryk«.

til at se, hvor vanskeligt det dog vilde blive at bringe nogen Straf til Anvendelse paa dem«. Med andre Ord: saaledes var Forholdene paa dette Punkt under den danske Enevælde, at dens største Jurist ikke i den samlede Lovgivning var istand til at finde nogen Paragraf, som kunde binde Munden forsvarligt paa politiske Folketalere¹. Men paa denne Maade kom Kancelliets Kundgørelse til at mangle den Brod, som vilde have ligget i en bestemt Straf for Overtrædelser².

VII.

Hvorfor netop 8. Novbr. blev Dagen for Cirkulærets Udstedelse, lader sig ikke paavise, og om Forhandlingerne de nærmest følgende Dage kan intet oplyses. Det er lidet sandsynligt, at de foreløbige Indberetninger, der afsendtes fra Amtmanden i Holbæk med en Følgeskrivelse af 6. Novbr., kan have naaet at øve nogen Indflydelse.

Bondecirkulæret, som det historiske Navn blev, peger til Indledning paa den Virksomhed, der af »nogle Personer« udfoldes for at bibringe Bondestanden aabenbart vrang Forstillinger om deres Retsforhold, hvorved Ønsket opstaar om Krænkelse af uomtvistelig Ejendomsret, og fremhæver særlig, hvorledes Bønderne paa enkelte Godser har villet give deres Krav større Vægt ved at henvende sig til Herremændene i samlet Masse. Cirkulæret, der iøvrigt haaber paa Sogneforstandernes gode Indflydelse, forbyder 1) at afholde Møder om Bondestandens Retsforhold³ uden Tilladelse fra vedkommende Politimester, der kun tør give en saadan, naar han venter, at Mødet vil gaa ud paa en »rolig og sindig Overvejelse«, 2) at i noget Tilfælde en udensogns Mand stedes til Deltagelse i et Møde af den omhandlede Art, der af den Grund aldrig maa holdes i Købstæderne⁴.

¹ Heller ikke det slesv.-holst. Cirkulære af ¹³/₁₂ 1838 havde indeholdt nogen Straffebestemmelse.

² For hele Kap. D. Kanc. 3 Dep. 1845 ⁹/₁₁. Brevnr. 4551—84.

³ Ved Retsforhold tænkes kun paa de landboretlige Forhold, særlig Fæsteforholdet, men f. Eks. ikke paa Værnepligten.

⁴ Cirkulæret gengivet i Ny Kollegialtidende 1845 876.

Naar man fra Kancelliet havde haabet, at Cirkulæret i den Form, hvori det blev udsendt, ikke vilde fremkalde saa stærk Kritik, viste dette sig at være en grundig Fejltagelse. Udstedelsen førte straks til en Konflikt mellem Regeringen og de oppositionelle Dele af Befolkningen, hvis Stemninger særlig kom til Orde i de liberale Hovedstadsblade.

Fædrelandet viser ved Formen for sin Omtale¹, at det har vidst Besked om Cirkulæret, før det kom. Det liberale Hovedorgan kalder det skete saare vigtige Skridt et Brud paa Landets Forfatning, da den øverste Politimyndighed her er gaaet ud over det naturlige Omraade for sin Magt og har truffet en Beslutning, som rettelig hørte ind under den lovgivende Myndighed, som Kongen alene kan udøve, nu efter Samraad med Stænderne². — Ikke blot Fædrelandet, men den samlede liberale Presse løb Storm imod Bondecirkulæret: Københavnerposten³, Monrads Folkeblad, der først ved denne Lejlighed kommer ind paa at beskæftige sig med Landboforhold⁴, endelig naturligvis Almuevennen, der vender sig med dybt bebrejdende Ord mod en Regering, som vil forsøge at kvæle Bondestandens Almenaand⁵.

Disse Presseangreb gjorde et saa stærkt Indtryk paa Regeringen, at selve Ørsted mødte frem i Kollegialtidenden med et Forsvar for dens Handlemaade; han henviser særlig til, at der er faldet en afgjort Fordømmelsesdom over Agitatorerne i Roskilde Stænder, hvor Balth. Christensen og Drewsen er blevet »slagte af Marken«, og hvor notoriske Bondevenner har udtalt sig mod Bondens Krav om at faa indført Selvejendom ved Tvang⁶.

Den københavnske Liberalisme fik Lejlighed til at vise

¹ Denne er Led i en hel Artikelrække om Associationsfriheden under Kristian 8, som begynder før Bondecirkulærets Udstedelse, men i tydelig Forventning om det, med at fremkalde Erindringen om det slesvig-holstenske Cirkulære af 1838 og Kongens senere Ophævelse af dette.

² Fædrelandet 1845, ⁵/₁₁—¹²/₁₁ Nr. 2035—2042.

³ Københavnsposten 1845, ⁸/₁₁ Nr. 260.

⁴ Dansk Folkeblad 1845, ²⁸/₁₁, ⁵/₁₂ Nr. 36—37.

⁵ Almuevennen 1845, ¹⁹/₁₁ Nr. 89—90.

⁶ Ny Kollegialtidende 1845, 897.

sine Sympathier, da i Slutningen af November en 13 Mand stærk Bondedeputation fra Landets forskellige Egne kom til København for at overbringe Kongen den forfulgte Adresse med de fire Punkter, som gennem Rs. Sørensen og Peder Hansens Agitation var blevet forsynet med noget over 9000 Underskrifter. Kun en enkelt af Deputationens Medlemmer, Mads Lund fra Vejle Amt, fik Foretræde for Kongen personlig, medens Deputationen som Helhed maatte tage til Takke med Kabinetssekretæren. Kongen lovede Mads Lund at høre Rentekammeret om Petitionens Indhold, men erklærede samtidig, at han ikke vilde være uretfærdig imod Godsejerne eller tilstede vilkaarlige Indgreb i Ejendomsretten¹.

Bondedeputationens vigtigste Udbytte af sin Københavnsrejse var et Festmaaltid paa Skydebanen, hvortil Initiativet var udgaaet fra Drewsen og Balth. Christensen samt tre Medlemmer af Københavns Amtsraad, og hvor den blev fejret af 130 »københavnske Borgere og Bønder i Omegnen af København«. Ved denne Fest — afholdt 23. Novbr. 1845 — raadede en ejendommelig højtidsfuld Stemning, som ikke led noget Skaar, fordi Dirigenten til at begynde med oplæste en Skrivelse fra Politimester Bræstrup om, at Festen kun var tilladt under den Forudsætning, at Bondecirkulærets Bestemmelser blev overholdt. Følelsen af, at det, der her fejredes, var Fødselsfesten for noget nyt og betydningsfuldt, fandt ogsaa Udtryk i Grundtvigs Sang² om Bondefriheden, som blev afsunget ved Bordet, og hvoraf et Vers lød:

Krans dig, gamle Frihedsstøtte,
 nu til Gyldenaar,
 for den Drot, hvis Hjerte blødt
 ved de ringes Kaar!
 Egeløvet rigt dig smykke!
 Thi nu raader Bondens Lykke,
 nu ej længer Nattens Mørke
 skjuler Rigets Styrke.

¹ Berlingske Tidende 1845, 1/12, Nr. 286.

² Almuevennen 1845 23/12, Nr. 99—100.

Mellem dette Mødes Talere af Bondestanden var Laurids Skau, der paa Grund af et tilfældigt Ophold i København kunde repræsentere Nordslesvigs Bønder. Iøvrigt talte en Bonde fra hver af de tre Hovedlandsdele: Ole Jensen fra Holbæk Amt, Rasmus Bjerg fra Langeland, Mads Lund fra Vejle Amt. Det faldt i Rasmus Bjergs Lod at slutte Festen med en Tak paa Bøndernes Vegne: »Bonden ser nu, at han ogsaa regnes mellem Folk«. — Mellem de »borgerlige« Talere var baade Lehmann og Tscherning, som begge dvælede ved den almindelige Værnepligt, og desuden Asmund Gleerup, som i svulmende Ord holdt den berømte Tale, der var bygget over Slagordet: Nu kommer Bonden! Denne Tale gav i Virkeligheden Løsenet for, hvad Øjeblikket betød i Danmarks Historie¹.

VIII.

Ogsaa ude omkring i Landet rejstes livlige Protester mod Bondecirkulæret. Saaledes protesterede Danmarks mest ansete Bonde, Ole Kirk, i Ringkøbing Avis². Ole Kirk har saa meget mindre kunnet forstaa Regeringens Optræden, som der ikke paa hans Egn havde vist sig noget af den Bevægelse, som Cirkulæret tog Sigte paa. Derfor mødte Amtmanden i Ringkøbing faa Dage efter Udstedelsen med det Andragende til Kongen, at han maatte være fri for at kundgøre Cirkulæret i sit Embedsomraade, hvor alt var roligt, og hvor en offentlig Kundgørelse blot kunde tjene til at vække Befolkningens Mistanke om, at man ikke overalt i Landet følte sig fuldkommen lykkelig ved den landsfaderlige Regering. Kancelliet vilde imidlertid ikke bevilge den begærede Undtagelse³; Cirkulæret skulde kundgøres overalt, dog ikke paa Bornholm,

¹ Det udførligste Referat af Skydebanefesten i Fædrelandet 1845 ²⁶/₁₁—²⁷/₁₁ Nr. 2053—2054, jfr. Almuevennen Nr. 93—94.

² Ringkøbing Avis 1845 ¹⁸/₁₂, Nr. 98.

³ D. Kanc. 3. Dep. 1845 ¹⁸/₁₁, Brevnr. 4678.

hvor der slet intet Godsforhold fandtes, og hvor en Kundgørelse vilde være iøjnefaldende urimelig¹.

I al Almindelighed tøvede Embedsmændene ikke med at kundgøre Cirkulæret og efter Evne at bringe det til Anvendelse². 18. Novbr. meddelte Politimesteren i Maribo saaledes Formanden for Lollands Landboforening, Gmd. Hans Olesen, Sæddinge, at Foreningen ifølge Cirkulæret ikke turde holde Møde i Maribo Købstad. Kort derefter forbød Politimesteren i Rødby, at Foreningen afholdt et Møde paa H. Olesens egen Gaard, hvor en »allerunderdanigst Supplik« angaaende Kancelliets Forholdsregel skulde være drøftet. H. Olesen besluttede nu paa egen Haand at udarbejde et Andragende til Kongen og i hele Sagen at søge Samarbejde med Formanden for Falsters Landboforening, Borchers Skytte, som havde modtaget et lignende Forbud fra Byfogden i Nykøbing³. — I H. Olesens Andragende, dateret 9. Decbr., skildres den dybe Sorg, Øvrighedens Forbud har voldt baade ham og andre af Foreningens Medlemmer; Foreningen har kun villet dygtiggøre Bønderne til en hæderlig Plads i Samfundet, og H. Olesen er overbevist om, at Kongen gerne ser Bondestanden arbejde sig frem til samme Grad af Kyndighed som de andre Stænder. Andragendet fra Borchers Skytte, dateret 10. Decbr., er holdt i ganske samme Tone.

De to Bønder rejste sammen til København med deres Andragender; de blev begge modtaget af Kongen Lørdag 13. Decbr., men hver for sig. Kongen lovede, at han skulde undersøge deres Sag og faa Politiets Forbud hævet, hvis det var uberettiget; men foreløbig maatte han antage, at der dog

¹ Ny Kancellitidende 1845 903 (Fodnote).

² Hvorledes Herredsfoged Lynged lod Cirkulæret »holde Jul« i Svinninge, Holbæk Amt, hvor et af Rs. Sørensens Møder blev forbudt, fortælles morsomt i Almuevennen, hvis Skildring giver Indtryk af et vist ligefremt Forhold mellem Bønder og Øvrighed. Forbudet førte iøvrigt til en Klage til Kongen, som ved en Resolution afviste den. (Almuevennen 1846 14/1 Nr. 46; jfr. Rs. Sørensens »Læsning for Almuen« Nr. 6, 8 og 9 samt Roskilde Stændertidende 1846 Sp. 524.)

³ Lolland-Falsters Stifttidende 15/11, 20/11, 23/11, Nr. 141, 143, 145.

var passeret noget, som havde givet Anledning til det skete¹. Dette kgl. Svar vinder Bifald hos Lolland-Falster Stifttidende, der helt stod paa et bondevenligt og liberalt Standpunkt².

Naturligvis holdt Kongen sit Løfte, og de lolland-falsterske Bønders Sag blev ufortøvet sendt til Kancelliets Behandling og gik derpaa den sædvanlige Forretningsgang. Det var ikke gunstige Erklæringer, der i Anledning af de to Ansøgninger blev afgivet af de paagældende Embedsmænd, Byfogderne i Maribo og Nykøbing samt Stiftamtmanden for Lolland-Falster, v. Jessen. Det menes, at begge Foreninger ved deres Virksomhed overtræder Kancellicirkulæret, og de har ikke undset sig for at modtage Peder Hansen og Rs. Sørensen som Gæster. Stiftamtmanden fremhæver desuden et Punkt — sikkert et Kærnepunkt for den gammeldags Bureokrat — vedrørende den lollandske Forening, idet denne har gjort »et Skridt, der karakteriserer Foreningens Aand og Oplysning« ved nemlig i en Adresse at kritisere den høje Embedsmand P. G. Bang, Stænderdeputeret for Lolland-Falster, for hans Holdning i Roskilde overfor Spørgsmaalet om Bondestandens Retsforhold³. Stiftamtmanden mener dog ikke, at det ubetinget bør forbydes Foreningen at holde Møder i Købstæderne, naar de blot undlader at drøfte de Genstande, som Cirkulæret af 8. Novbr. omhandler.

Kancelliherrerne selv kunde ikke naa et ensartet Skøn i denne Sag. Holm mener i en Betænkning af 13. Febr., hvortil Bentzen og Stemann slutter sig, at Forbudet var berettiget baade under Hensyn til Foreningernes løse Organisation og

¹ B. Skyttes og H. Olesens egne Beretninger med de respektive Andragender i Lolland-Falster Stifttidende 1845, henholdsvis 17/12 og 20/12, Nr. 155 og 157. Andragendernes Originaler i D. Kanc. 3 Dep. 1846 14/5 Brevnr. 2131.

² Lolland-Falster Stifttidende 1846, 3/1, 5/1, 12/1, Nr. 2, 3, 6, 8.

³ P. G. Bang havde i Roskilde nærmest stillet sig paa et moderat Godsejerstandpunkt og været med til at yde et varmt Forsvar for Fæstevæsenet. Lollands Landboforenings Adresse til ham kræver under Henviisning til, at han er valgt som Bonderepræsentant, at han skal nedlægge sit Mandat; den er trykt i Almuevennen 1845 20/8, Nr. 63—64.

de Genstande, som de forhandlede. Derimod mener M. Lange 27. Febr., at Forbudet beror paa en Misforstaaelse, da det ikke efter Kancelliets Cirkulære vil være berettiget at forbyde Foreningsmøder, som ikke ligefrem skal dreje sig om Bondestandens Retsforhold, men hvor der blot *kan* blive talt om disse Forhold. Ørsted mener 2. Marts med Lange, at Cirkulæret af 8. Novbr. ikke nedlægger et bestemt Forbud mod fremtidige Forsamlinger af de lolland-falsterske Foreninger: »men det er dog efter min Mening hverken nødvendigt eller hensigtsmæssigt udtrykkeligt at udtale nogen Misbilligelse af Politimesterens Beslutning, da man ikke kan fortænke dem i, at de har tillagt Cirkulæret en nogen for vid Betydning.« — I et fælles Udkast til en Indstilling til Kongen vil Ørsted og Lange foreslaa, at Foreningerne faar Lov til at holde Møder baade i Købstæderne og paa Landet, dog kun efter foregaaende Anmeldelse til vedkommende Politimester om hvert Mødes Tid, Sted og Forhandlingsgenstand; endvidere maa det være en Selvfølge, at ingen Beslutning kan tages ved Afstemning uden om Foreningernes egne Anliggender, saaledes at de hidtil med parlamentarisk Flertal vedtagne Petitioner for Fremtiden skal være en Umulighed. Paa egne Vegne tilføjer Ørsted det for hans hele Stemning betegnende Forslag, at de Personer, som rejser omkring for at formaa Bondestanden til at underskrive Petitioner eller til at indsende aabenbart ugrundede Klager og uanstændige Begæringer, bør formenes Adgang til Foreningernes Møder.

Det danske Kancelli kunde ikke paa en Studs gøre sig færdig med denne Sag, og dets langsomme Overvejelser gjorde H. Olesen, Sædninge, utaalmodig, saa han 21. Marts 1846 indsender en højst frimodig »allerunderdanigst Skrivelse« til Kongen, i hvilken han efterlyser dennes Resolution i Sagen og dermed Opfyldelsen af hans Løfte af 13. Decbr., som betydeligt formindskede det Smertens Indtryk, som Kancellicirkulæret havde gjort paa enhver retsindig Fædrelandsven, enhver retskaffen og tænksom Bondemand. Nu vil H. Olesen tillade sig at bringe Kongen den højst vigtige Sag i

Erindring, idet han ikke nærer Tvivl om, at Hs. Majestæt foretrækker at blive tiltalt i et frit Sprog frem for at se en Frygt og Mistillid brede sig mellem hans Undersaatter¹.

Endnu inden Gaardmand H. Olesen, Sæddinge, afsendte denne Skrivelse til det allerhøjeste Sted, var der til dette kommet en anden lollandsk-falstersk Henvendelse, ligeledes rettet mod Bondecirkulæret. 3. Febr. 1846 vedtog Maribo Amtsraad paa Forslag af Prokurator Aagaard med 6 St. mod 3 (Stiftamtmanden, den eneste tilstedeværende Lensbesidder, Rosenørn-Lehn, og det gejstlige Medlem, Distriktsprovst Kofoed-Ancher) at indgaa til Kongen med en Forestilling om at ophæve Cirkulæret. 15. Febr. indsender Stiftamtmanden en saadan Forestilling, forfattet og underskrevet af de 6 Medlemmer, som baade repræsenterede de større og de mindre Landejendomsbesiddere. Det foreslaas i denne Skrivelse, at Kongen i hvert Fald ophæver Cirkulæret for Maribo Amts Vedkommende, da man her slet ikke kender noget til de Bevægelser, som det tager Sigte paa; tværtimod er de lolland-falsterske Bønder gennemgaaende tilfredse med Fæstevæsenet, der under de opadgaaende Konjunkturer giver dem gode Kaar, og ønsker i hvert Fald ikke at foretage ulovlige Skridt for at faa det ophævet.

I den Erklæring, der i Anledning af Amtsraadets Ansøgning afæskes Stiftamtmanden, udtrykker han sig paa en noget anden Maade end i sin Erklæring angaaende H. Olesens Ansøgning. Han frakender nu Landbøforeningens Virksomhed Betydning, og han mener, at den af Urostiftere iværksatte Bevægelse for at fremkalde en uretfærdig Omvæltning af Forholdene ikke er naaet frem til Bondestandens Masse, som kun kan betragte Kancelliets Forbud som en unødig Krænkelse. Stiftamtmanden tilraader, at Cirkulæret bliver sat ud af Kraft i hans Amt, og mener, at dette vil tjene til at styrke den gode Aand mellem Bønderne².

¹ D. Kanc. 3 Dep. 1846 14/5, Brevnr. 2131.

² Amtsraadets Ansøgning og Stiftamtmandens Erklæring i D. Kanc. 1846 14/5, Brevnr. 2167—2200.

Saaledes foruroligede Lolland-Falster gentagne Gange Regeringen med Henvendelser, der rettede sig mod Bondecirkulæret; først kom Bønderne, saa Amtraadets Medlemmer, endelig Stiftets juridiske Overøvrighed. En meget maaltbevidst og hensynsløs Regering vilde vel ikke have taget Hensyn til sligt. Men anderledes forholdt det sig med Kristian 8.s danske Kancelli, der fra første Færd ikke havde følt sig for sikker i denne Sag og nu maatte blive yderligere usikker.

IX.

Naar der blev Spørgsmaal om at sætte Bondecirkulæret helt eller delvis ud af Kraft, var det naturligt for Kancelliet at tage Hensyn til de Virkninger, som man kunde tillægge Cirkulæret i de urolige Egne, det særlig tog Sigte paa. De Efterretninger om Forholdene i Holbæk Amt, som i Løbet af Vinteren og Foraaret 1846 tilflød Kancelliet, var som nævnt i det hele vel egnede til at borttage noget af den første Forskrækkelse fra Efteraaret. Hvad særlig Betydningen af Cirkulæret angik, udtalte Birkedommer Bang i sin ret optimistiske Erklæring af 1. April, at det havde bidraget meget til at standse de begyndte Uroligheder; men han mener stadig, det tiltrænges, da Urostifterne kun venter paa dets Ophævelse for at begynde deres Virksomhed igen. Iøvrigt var der fra Holbæk Amt blevet oplyst, at Kaptajn Jespersen, Grønnebjerggaard, havde agiteret mod Bondecirkulæret ved at uddele Fædrelandets kritiske Artikler mellem Bønderne¹. En endnu stærkere Demonstration blev om Foraaret 1846 foranlediget af Skolelærer Glerup. Denne havde holdt den mest opsigtsvækkende Tale ved den store Fest paa Skydebanen i Novbr., i Jan. var der derefter blevet nedlagt Politiforbud mod en Tale, som han vilde holde i København om »Bondebevægelserne, deres Grund og Betydning².« Efter 1845 at være frattraadt sin Lærerstilling, fordi

¹ D. Kanc. 2 Dep. 1845 ²¹/₁₀, Brevnr. 3324.

² Almuevennen 1846 ²¹/₁ og ¹/₂, Nr. 3 og 5.

Kancelliet misbilligede hans agitatoriske Færd, levede han helt som Politiker, idet han bl. a. var Formand for Holbæk Amts Landkomunalforening og i den Brandforsikringsforening for Holbæk Amt, til hvis Oprettelse Rs. Sørensen først havde taget Initiativ. Begge disse Foreninger skulde 14. Aug. holde Møde i Holbæk. Imidlertid nedlagde Byens Politimester Forbud mod Landkomunalforeningens Møde, fordi dette paa sin Dagsorden havde sat Forhandling om en Klage til Stænderne angaaende Bondecirkulæret. Et saadant diktatorisk Forbud faldt det imidlertid ikke Glerup ind at respektere; han vilde netop fremskaffe den Situation, at Politimesteren greb ind og opløste Forsamlingen med Magt. Det var ogsaa dette, der skete. Da Glerup paa den berammede Dag kom til Holbæk, fandt han Byens Borgerkorps mobiliseret som Støtte for Politiet, og han selv kom straks i et retsligt Forhør, hvorunder han erklærede at ville bøje sig, dog ikke for det givne Forbud, men for den anvendte Magt. Umiddelbart derefter udarbejdede han en Klage til Kongen, som straks blev forsynet med 164 Underskrifter.

Forbudet gjaldt kun Landkomunalforeningen, hvorimod Brandforsikringen fik Lov at holde sit Møde, som sluttede med en Fællesspisning om Aftenen, overvaaget af Politimesteren personlig og desuden af hans Fuldmægtig samt 4 Politibetjente, der var stillet paa Lyttepost for nøje at mærke sig de Ord, som faldt fra de optrædende Talere. Mellem disse var naturligvis Glerup selv, som rigtig var i sit Es og holdt to højst dristige og udæskende Taler. I den første hentydede han til de Resultater, Bønderne havde opnaaet ved at henvende sig samlede til deres Godsejer, og udbragte en Skaal for, at Bondestanden i Almindelighed maatte lade sine Ønsker »blive til Vilje.« I den anden Tale gennemhaanede han den tilstedeværende Politimester, for hvem han paa ironisk Maade udbragte en Skaal, som Tilhørerne modtog med Latter og Protestraab.

I en officiel Indberetning tør den latterliggjorte Politimester dog ikke fastslaa, at Glerup har gjort sig skyldig i

noget ligefrem lovstridigt ved sin Optræden, og iøvrigt forklarer han, hvorfor han ikke havde arresteret den dristige Agitator; det var dels, fordi det ikke var nødvendigt for at gennemtvinge Forbudet mod Landkomunalforeningens Møde, men dels var det ogsaa for at »undgaa den Anledning, Glee-rups Arrestation efter Bøndernes Stemning mulig vilde have givet dem til at begaa Excesser.« — Utvivlsomt var det den opsætsige Skolelærer Gleerup, der stod som den overlegne under den hele bevægede Tildragelse, som ved Borgervæbnin-gens Mobilisering fik Skær af en komisk Borgerkrig — og som jo iøvrigt ikke savner typisk Interesse gennem en vis Belys-ning af Forholdet mellem Opposition og Autoriteter i Kristian 8.s sidste Aar¹.

X.

Trods det, der kunde pege i modsat Retning, finder man, at Kancelliet i Foraaret 1846 hylder samme Opfattelse som Birkedommer Bang og gerne tror, at Cirkulæret har haft en beroligende Indvirkning paa Almuen. Fremdeles slutter Kan-cellet højst gerne heraf, at Cirkulæret allerede har opfyldt sin væsentlige Hensigt. Dette bliver Baggrunden eller maaske snarere det Paaskud, man giver sig selv, da man i Løbet af Foraaret skrider til at overveje, om ikke det nu vil være bedst at lempe Cirkulærets Bestemmelser. Man har en Ud-talelse af Ørsted for, at disse Overvejelser angaaende en »Modifikation« af Bondecirkulæret, tog deres Udgangspunkt i den Erklæring, som Stiftamtmand v. Jessen 26. Marts afgav i Anledning af det lolland-falsterske Amtsraads Ansøgning. Ørsted siger fremdeles, at det var ham selv, der gav Stødet til Overvejelserne, idet hans Forslag herom dog straks fandt Bifald hos det øvrige Kollegium. Ørsted havde jo fra først af vist ikke ringe Betænkelighed ved det Skridt, Kancelliet indlod sig paa, og hans Indsats i det forberedende Arbejde havde ikke været bestemt alene af, hvad han personlig mente og ønskede. Iøvrigt tør man, hvor dybt hans rent

¹ D. Kanc. 3 Dep. 1845 ⁸/₁₁, Brevnr. 4551—84.

politiske Betænkelighed end gik, ikke tvivle om hans oprigtige Tro paa, at Kancelliet med fuld Ret slog ned paa de »fule Folkeførere«, mod hvilke han havde vendt sin ærlige Harne i Roskilde Stænderforsamling.

Det egentlige Motiv for Ørsted til at foreslaa en Modifikation af Cirkulæret var af en ejendommelig Natur. Han fandt det nemlig af Vigtighed at bortrydde den Paastand, at Bonderne ved Cirkulæret skulde være hindrede i at indsende Petitioner til Stænderne. Helst vil Ørsted ligefrem have Befolkningens Ret hertil bestemt i det ny Cirkulære, som skal udarbejdes, men frafalder dette Ønske, da Flertallet er imod det: »derimod er den i mange Petitioner til Kongen og paa flere Maader fremtraadte Misforstaaelse, Cirkulæret har vakt hos Bondestanden, et lige saa gyldigt Motiv til det nye Cirkulære.«

Unægtelig var det et Tilbagetog, som Kancelliet skulde foretage. Men netop derfor vilde man vælge en Form, der mindst muligt kunde krænke den bureaukratiske Selvfølelse.

I Kollegiet var der Enighed om, at det ikke var Bondecirkulærets Indhold i og for sig, der skulde ændres, men at det, der burde gøres, var at præcisere en Begrænsning for dets Anvendelse. Lange vilde i den ny Kundgørelse have forklaret hvorfor man oprindelig lod det gælde for hele Landet; men her overfor holdt Ørsted bestemt paa, at man intet burde udtale, der kunde tage sig ud som Indrømmelse af en Fejl, man ønskede at gøre god igen.

Det blev i Hovedsagen Ørsted, der kom til at præge det ny Cirkulære, som Kancelliet i Begyndelsen af Maj 1846 havde gjort sig rede til at udsende.

Indledningen til dette Aktstykke fremhæver, hvorledes Cirkulæret af 8. Novbr. blev udstedt, fordi omrejsende Personer havde udbredt saadanne vrang Forestillinger om Bondestandens Retsforhold, som udtrykkelig blev tilbagevist af de 1844 forsamlede Stænder, og ved deres Bestræbelser endog fremkaldt Oprin, hvorved mange af Statens Borgere i forskellige Egne blev foruroliget. Imidlertid vil man, hvad

der skal være et Kærnepunkt i den nye Kundgørelse, imødegaa den Misforstaaelse, at man har tilsigtet »at lægge Hindring i Vejen for saadanne Forsamlinger af Bondestanden, der gaar ud paa en rolig og sindig Overvejelse af, hvad der kan tjene til dens Tarv.« Der udtales, at man desuden har haft Lejlighed til at erfare, hvorledes de omhandlede falske Forestillinger i Virkeligheden har fæstet liden Rod hos Bondestanden, og i Betragtning heraf vil man fremtidig kun kræve den ubetingede Overholdelse af Cirkulæret af 8. Novbr. i de Distrikter, hvor særlige Omstændigheder taler derfor. I alle Tilfælde bør dog de paagældende Forsamlinger anmeldes til vedkommende Politimester, der skal have Underretning om Forhandlingsgenstandene og om, hvorvidt ogsaa Personer fra andre Sogne vil komme tilstede, »alt for at han, om han dertil finder Anledning, selv kan overvære Forsamlingen for at modvirke falske og ophidsende Forestillinger eller kan overdrage til en eller flere Sogneforstandere eller andre paalidelige Mænd at sørge for behørig Ordens Iagttagelse.« I Almindelighed tør Mænd fra forskellige Sogne samles ved slige Lejligheder, men dog bør Adgang ikke tilstaa »nogen af de Individuer, der har gjort sig bekendt ved deres Virksomhed for at udbrede de oven paa pegede falske Forestillinger.«

Skønt dette Aktstykke som Helhed er blevet til paa Grundlag af et Udkast af Ørsted, gik det mod dennes Opfattelse ved at gøre Forskel paa de Egne, hvor Bondecirkulæret stadig skulde gælde i sit fulde Omfang og dem, hvor det kun skulde gælde med Begrænsning. Paa dette Punkt havde man fulgt et Udkast af M. Lange, der i flere Henseender nærrede en Mening, som afveg fra Ørsteds. I en Erklæring af 25. April angriber han Ørsteds Udkast, 1) fordi det let kan give Udseende af, at man vil forhindre Bøndernes Sammenkomster om Petitioner til Stænderne, »uagtet dette er noget, som mere maa taales end ønskes«, 2) fordi det næppe er muligt i Forvejen at anmelde alle de Personer, som vil deltage i et Møde, 3) fordi den strenge Bestemmelse mod de

omrejsende Agitatorer let vil fremkalde tumultuariske Optøjer. I et senere Votum uddyber Lange denne sidste Indvending: Politimesteren vil maaske ikke altid have Konduite til at udpege de paagældende Personer og vil ofte savne de dertil fornødne Oplysninger. I Øjeblikket er der iøvrigt kun 3 saadanne Individuer at paavise, og deres Virksomhed har selv ikke i Holbæk Amt haft mere alvorlige Følger, som det jo fremgaar af de afholdte Forhør. — Kollegiets Flertal med Ørsted i Spidsen fastholder imidlertid Bestemmelsen mod Agitatorerne og fremhæver bl. a. Hensynet til de mange, som har ønsket Myndighedernes Indgriben mod Agitatorerne og derfor nu vil skuffes, om der blev givet dem frit Spil.

Samtidig med Udarbejdelsen af det ny Cirkulæres Ordlyd syslede Kancelliet med en allerunderdanigst Beretning, som overfor Kongen skulde begrunde, at man netop nu vilde lempe Bondecirkulæret. Kollegiet har just hele Sagen klar, da det fra Kongen modtager et Reskript, dateret 7. Maj 1846, som i øjensynlig Tilknytning til de stedfundne Forhandlinger vil give Kancelliet den formelle Baggrund for sine Henvendelser til Majestæten.

Som Svar paa det kgl. Reskript giver Kancelliet ikke blot den direkte æskede Beretning, men ogsaa sin Indstilling i den lolland-falsterske Sag, hvori der endnu ikke var faldet den Resolution, som H. Olesen, Sæddinge, utaalmodigt havde efterlyst allerede i Marts; som et Indlæg af Lange fra 24. April viser, var det iøvrigt med velberaad Hu, at Kancelliet saaledes afgav den mere specielle og den mere almene Indstilling paa een Gang. Indstillingen i Landboforeningernes Sag viser den samme Mangel paa Enighed, som var fremtraadt i Vinterens Løb under Sagens Drøftelse. Kollegiets Flertal foreslaar, at Politimesterens Forbud opretholdes som retfærdiggjort af Forholdene; derimod foreslaar Ørsted og Lange, der jo mener, at Cirkulæret af 8. Novbr. ikke kan antages at forbyde alle Forsamlinger om Landboforhold, at Landboforeningerne i Lolland-Falster faar Lov til at holde Møder, dog naturligvis efter foregaaende Anmeldelse til

Øvrigheden om Tid, Sted og Forhandlingsgenstande, og idet kun Resolutioner om Foreningens Anliggender bør kunne vedtages, men derimod ingen Petitioner, der fremtræder i Foreningens Navn¹. Paa egen Haand ønsker Ørsted ogsaa her indført Undtagelsesbestemmelsen mod de Agitatorer, der rejser rundt og udspreder de falske Forestillinger.

I direkte Medfør af det kgl. Reskript afgav man Indstillingen angaaende det ny Cirkulære. Der gøres her Rede for det Andragende, der var kommet fra det lolland-falsterske Amsraad, og Erklæringen om dette fra Stiftamtmanden, hvis Skøn man lægger saa meget mere Vægt paa, som »Kammerherre Jessen langt fra at give efter for tværtimod stedse har vist megen Selvstændighed overfor de nævnte agitatoriske Bestræbelser.« Derfor har man tænkt paa at udsende et nyt Cirkulære, som modificerer det af 8. Novbr., og henviser til det Udkast, som man tillader sig at vedlægge, og som det ovenfor i sine Hovedpunkter gengivne. I Indstillingen faar Lange Plads for de Grunde, han har at indvende mod de omrejsende Agitatorers Udelukkelse fra de omhandlede Forsamlinger; han fremhæver ogsaa, »at en ildesindet Journalistik i et slikt Paalæg vil finde Stof til Besværing over Indgreb i personlige Rettigheder og til at vedligeholde Mistemning hos Bønderne, som om Regeringen ansaa dem for endnu at være i en saadan Umyndighedstilstand, at de ikke var istand til at danne sig nogen bestemt Mening om Gavnligheden af de Raad, der gives dem, men uden Selvstændighed kun gik i Agitatorernes Ledebaand.«

Paa disse 8. Maj indgivne to Forestillinger følger kgl. Resolutioner af 12. Maj. I Landboforeningernes Sag resolverer Kongen, at Politimesteren har haft fuld Føje til at anvende

¹ Der er her ikke Tale om nogen Fravigelse fra det Standpunkt, der laa i Ørsteds Omhu for Petitionsfriheden til Stænderne i Almindelighed, hvad man blot ikke vil have, er, at en Petition fremtræder som andet end Udtryk for sine Underskrivers Mening, nemlig som Udtryk for Stemningen i en Forening, hvor maaske et Mindretal var imod den. Kristian 8.s Kancelli vil altsaa bekæmpe en vis Form for parlamentarisk Afstemningsvæsen.

Forbudet af 8. Novbr., men fremtidig skal Foreningerne have en nærmest i Overensstemmelse med Langes og Ørsteds Forslag begrænset Ret til at holde Møder om »provincielle Anliggender, som angaar landøkonomiske Genstande«. Denne Resolution har altsaa intet om, at alle Indskrænkninger i Forsamlingsfriheden skal falde bort. Det var imidlertid Indholdet af den Afgørelse, som Kongen traf i den saa langt vigtigere Sag om Bondecirkulærets Modifikation. Her skete det mærkelige, at den kgl. Resolution ikke fulgte Kancelliets Forslag om et nyt Cirkulære, men kom til at gaa ud paa, at Bondecirkulæret ikke skulde modificeres, men ligefrem ophæves. 14. Maj gav Kancelliet Meddelelse til Maribo Amt om Resolutionen vedrørende Landboforeningerne; men samme Dag som Regeringen saaledes kundgjorde, at en vis Indskrænkning af Forsamlingsfriheden skulde opretholdes for en bestemt Landsdel, udsendtes et almindeligt Kancelli-cirkulære til samtlige Amtmænd og Lensbesiddere med Kundgørelse af det kgl. Reskript af 12. Maj. I dette erklæres, at Kancelli-cirkulæret af 8. Novbr. skal hæves, fordi Kongen efter Kancelliets Forestilling af 8. Maj har Grund til at antage Formaalet med dets »interimistiske Bestemmelser« for opnaaet, idet »Bondestanden navnlig derved er kommet til Erkendelse af, at de agitatoriske Bestræbelser, som øvedes af visse omrejsende Personer for at udbrede Misnøje med Fæstebondens og Husmandens Kaar, hvilke de vil se forandrede uden Hensyn til andres Rettigheder, lige saa lidt sigter til Bondestandens som til Statens Bedre i Almindelighed.« Dog gøres der den Tilføjelse, som i nogen Maade omend i afdæmpet Form imødekommer Kancelliets Indstilling, at alle Politiovrigheder har at henvende deres Opmærksomhed paa alle, især af flere Sognes Beboere besøgte, Forsamlinger. Disse bør i Forvejen anmeldes for dem, paa Landet gennem vedkommende Sognefoged, »og vil Politimesteren fornemmelig have at vaage over, at saadanne Forsamlinger ikke ved tilrejsende Personers agitatoriske Bestræbelser vildledes til at tage en for Samfundets Fred og god Orden

skadelig Retning, hvorhos de skyldige straks bliver at drage til Ansvar for de Ulovligheder, som de maatte begaa.« Sluttelig udtales Forventningen om, at Sogneforstanderne vil medvirke til at oplyse Bondestanden om dens sande Bedste, der stedse er Formaalet for Kongens landsfaderlige Omhu.

Dette Kancellicirkulære afsluttede en højst vigtig Sag, som gennem mange Maaneder havde virket tyngende paa de højeste Regeringskredse. Med Hensyn til Formen for denne Afslutning bliver et interessant Spørgsmaal tilbage: hvem er det, der har bevæget Kristian 8. til at træffe en Resolution, som utvivlsomt var mere radikal end den af Kancelliet foreslaaede Fremgangsmaade, hvorefter Bondecirkulæret i det mindste rent formelt skulde have været opretholdt. At Kongen selv skulde have fundet paa at vrage sine officielle Raadgiveres Forslag, synes lidet troligt. Han maa aabenbart have været underkastet en andens Paavirkning, selvom det er højst rimeligt, at de fra Befolkningen indsendte Klager¹ i Anledning af Bondecirkulæret kan have gjort et stærkt Indtryk paa en saa lidet jærnhaard Karakter som Kristian 8. Der gives kun to Muligheder for, hvem der kan have øvet Indflydelse: enten er et Kancellimedlem gaaet til Kongen som uofficiel Raadgiver bag sine Kollegers Ryg, eller ogsaa har det været en udenforstaaende Mand, som paa dette Tidspunkt havde Kongens Øre. Skulde man gætte paa et Kancellimedlem, maatte det blive Ørsted eller Lange og da nærmest den sidste. Mikael Lange, der som Overpræsident i København 1848 skulde vise en saa stærk Forstaaelse af den nye Tid, havde under hele Sagens Behandling i Kancelliet været den, som stod paa det mest liberale Standpunkt; han havde jo ogsaa gjort stærke Indvendinger mod Kancelliets Udkast til det ny Cirkulære. Overfor det hele Spørgsmaal om hans eller en andens Ind-

¹ Almuevennen gengiver ⁶/₅ 1846 tre saadanne Klager til Kongen: en fra Holbæk Amts Landkommunalforening over Forbudet mod Møder 14. April, en fra Møens Landboforening over et lignende Forbud, en fra »Festkomiteen for Folkefesten paa Kongsdal«, som 1846 vilde have afholdt en lignende Fest som det foregaaende Aar, men ikke havde kunnet opnaa Herredsfoged Lynges Tilladelse dertil.

virkning paa Kongen i dette Tilfælde maa man imidlertid, efter Beskaffenheden af det foreliggende Kildemateriale, blive staaende ved Gætning¹. Men i hvert Fald er det et interessant Punkt til Belysning af Regeringsforholdene paa Kristian 8.s Tid, at en kgl. Resolution saaledes kunde gaa nogenlunde paatværs af en Kollegieindstilling.

Gennem den Form, hvorunder Sagen blev afgjort, skete Ophævelsen af Bondecirkulæret i Kongens Navn. Indenfor hele Landets Opposition vakte den kgl. Beslutning, som rummedes i Cirkulæret af 14. Maj, den allerstørste Glæde, og i lige Grad gjaldt dette Hovedstad og Provins. Lørdag 16. Maj blev Lolland-Falsters Stiftstidende beslaglagt, fordi den indeholdt nogle kritiske Bemærkninger om Cirkulæret af 8. Novbr.; om Mandagen² kan Bladet juble, fordi dette Cirkulære ikke mere kan være beskyttet mod Angreb, men maa »dele de dødes almindelige Lod at være hjemfalden til Historiens upartiske Dom.«

Dog havde Regeringen sørget for Malurt i Glædens Bæger. Der var for det første den overfor de lolland-falsterske Landboforeninger trufne Resolution, som Foreningerne i Løbet af Sommeren protesterede imod ved at vedtage deres egen Oplosning³. Fremdeles godkendte en kgl. Resolution af 27. Maj Holbæk Politimesters Optræden 14. April og paalagde ham, at han i Overensstemmelse med Cirkulæret af 14. Maj ogsaa i Fremtiden skulde være opmærksom paa Landkommunalforeningens Forhandlinger. Kollegialtidende knytter Betragtninger hertil og fastslaar, at Kongen ingenlunde ved sin Reskript af 12. Maj har villet indrømme en skrankeløs Frihed til at samles til Forhandling af enhver Slags Genstand og paa enhver som helst Maade, naar blot ingen Straffelov derved overtrædes⁴. Selv efter Bondecirkulærets Ophævelse vilde de

¹ Af Kongens daværende Opholdssted kan intet sluttes; han havde 11. Maj forlagt Residensen fra Christiansborg til Bernstorff.

² Lolland-Falsters Stiftstidende 1846 18/5, Nr. 58.

³ Almuevennen 1846 22/7, 18/8, 30/8, Nr. 29, 37, 39.

⁴ Ny Kollegialtidende 1846 6/6, Nr. 13.

øverste Myndigheder ikke helt anerkende Forsamlingsfrihedens Princip, og iøvrigt var deres Optræden en saadan, at man kunde bebrejde dem Inkonsekvens. Men intet Skridt fra Regeringens Side kunde dog skjule, at der i Bestræbelserne for at holde Bondebevægelsen nede ved Indgreb fra oven var sket et afgørende Tilbagetog gennem Kancelli-cirkulæret af 14. Maj 1846¹.

XI.

Kongerigets raadgivende Stænderforsamlinger havde været i Ørsteds Tanker baade før og efter Bondecirkulærets Udstedelse. Oprindelig havde han jo i Stedet for en Politiforanstaltning fra Kancelliets Side ønsket en Lov, udstedt af Kongen, men det er karakteristisk, at han kun tænkte sig denne Lov for det første som en »almindelig Indskærpelse«, saa at den altsaa ikke gennem kgl. Magtfuldkommenhed fastslog egentlig nye Retsregler, og for det andet som interimistisk, saaledes at den kun skulde gælde til næste Sammenkaldelse af Stænderne. Disses raadgivende Ret indenfor Lovgivningen vilde Ørsted altsaa i høj Grad respektere. I Sammenhæng dermed blev det Hovedmotiv for hans Ønske om Cirkulærets Modifikation, at Bondebefolkningen ikke skulde tro sig hindret i sin lovlige Ret til at petitionere Stænderne.

Folkets Repræsentanter mente selv, at Bondecirkulæret var noget, som i høj Grad vedkom dem. Derfor kunde hele Sagen faa et interessant Efterspil i Roskilde Stænderforsamling.

Da Holbæk Amts Landkommunalforening 14. April vilde forhandle om et Andragende til Stænderne om Bondecirkulærets Ophævelse, var dets Møder blevet forbudt af Politiet. Dog kom Andragendet i Stand, og forsynet med 290 Bønders Underskrifter blev det indbragt af Kaptajn Buchwald i Roskilde Stænderforsamling, hvor dets Oplæser og egentlige

¹ For hele Kap.: D. Kanc. 3 Dep. 1846 ¹⁴/₅, Brevnr. 2167—2200.

Talsmand blev Balth. Christensen. Denne Bondepetition hævder med udførlig Begrundelse, at der slet ikke er sket de forfærdelige Ting i Holbæk Amt, som Kancelliet har troet, og den slutter med at henstille til Stænderforsamlingen: 1) at den overfor Kongen vil stemple Cirkulæret som et Indgreb fra Kancelliet i Kongens uindskrænkede Magt og Folkets Rettighed, 2) at den af Kongen vil begære Tiltale rejst mod vedkommende Kancellideputerede, 3) at den vil bede Kongen om en Kundgørelse af, at saadanne Forandringer i Undersaaternes personlige Rettigheder ligger udenfor den administrative Myndighed, 4) at den vil bede Kongen om Nedsættelse af en Kommission til at undersøge, hvad der virkelig er foregaaet i Holbæk under Bestræbelserne for en Omordning af Godsforholdene.

Balth. Christensen anbefalede, at denne lige saa karakteristiske som sørgelige Sag blev overvejet i en Komité. Den kgl. Kommissarius, P. G. Bang, satte sig ikke herimod, men henviste, hvad selve Sagen angik, til sin Forgænger Ørsteds Forsvarsartikel i Kollegialtidende; iøvrigt mener han, at ingen Statsretslærer vil benægte den øverste Politimyndighed Adkomst til gennem præventive Forholdsregler at hindre Forsamlinger, som truer Ret og Orden. Mod denne Opfattelse hævder Forsamlingens Præsident, H. N. Clausen, at en Foranstaltning, som træffes af et Regeringskollegium for hele Landet, og som betyder en Indskrænkning i den talrigste Borgerklasses personlige Frihed, i Forvejen burde være behandlet i Folkets Repræsentation, de raadgivende Stænderforsamlinger. Mærkeligt nok optræder Petitionens Indbringer, Buchwald, som Bondecirkulærets Forsvarer, idet han finder dets Retfærdiggørelse deri, at de paagældende Agitationsmøder ikke blot har været besøgt af roligt dømmende Folk af Gaardmandsklassen, men ogsaa af Husmænd og Daglejere, der desværre ikke har samme Dannelse og samme rolige Omdømme som Gaardmændene. Buchwald mener, at Bondecirkulæret har virket velgørende som et kølende Pulver; men hans Udtalelser fremkalder flere Protester. Saaledes ironise-

rer Balth. Christensen over Distinktionen mellem Gaardmænd og Husmænd, hvad der blot vil sige Vælgere og Ikke-Vælgere. Lehmann bebrejder Buchwald ligefrem Mangel paa Smag og god parlamentarisk Orden, og endelig bestrider Sognefoged P. Jørgensen hans Paastand om Cirkulærets heldbringende Virkning: »Cirkulæret har netop gjort det samme som at kaste Olie paa Ilden, og Folk, som aldrig før tænkte paa politiske Ting, kom netop ved Cirkulæret i stor Bevægelse.«

Med 52 Stemmer mod 8 vedtoges Nedsættelse af en Komité, der endog var anbefalet af Scavenius, Gjorslev, som vilde have afgjort, om Kancelliet havde været i sin gode Ret eller ej. Til den nedsatte Komité blev ogsaa henvist nogle andre Klager over Bondecirkulæret, bl. a. en, som tog særligt Sigte paa Lolland-Falsters Forhold og var underskrevet af de fem Repræsentanter for denne Landsdels mindre Landejendomsbesiddere og Købstæder.

I sin 14. Septbr. 1846 afgivne Betænkning har Komitéen med sine 5 Medlemmer delt sig i en Majoritet, bestaaende af Prof. Larsen, Algreen-Ussing, Tutein og David, og en Minoritet, blot bestaaende af Orla Lehmann.

Majoriteten fraraader at indgive noget Andragende til Kongen, men hvad der frembyder mest Interesse: den viser sig ikke enig i Hovedspørgsmaalet om Kancelliets almindelige Beføjelse til at træffe Foranstaltninger af den i Cirkulæret omhandlede Art, hvorfor den paa dette Punkt blot refererer de to modsatte Anskuelser, som har gjort sig gældende mellem dens Medlemmer, tillige med de Begrundelser, som fra begge Sider er ført i Marken.

Den ene Anskuelse indenfor Majoriteten gaar ud paa, at Kancelliet maa antages at have den omhandlede Beføjelse, fordi dansk Lovgivning ikke indeholder nogen udtrykkelig Hjemmel til at stifte Foreninger og afholde Sammenkomster. En Plakat af 25. Juli 1821 kræver ogsaa Kancelliets specielle Tilladelse til at holde Forelæsninger »der paa nogen Maade kan anses at have nogen Offentlighed.« Hvad særlig Bøndernes

Forsamlingsret angaar, synes Frd. 11 Novbr. 1791 Prg. 4 kun at hjemle det enkelte Sogns Beboere Ret til at samles, og et kgl. Reskript af 13. Septbr. 1835 forbyder udtrykkelig sjællandske Bønder at samles i den Hensigt at sætte de af den til Stænderforsamlingen valgte Deputerede i Kundskab om deres Ønsker (dette sidste Forbud var unægtelig i høj Grad sat ud af Kraft gennem Praksis, jfr. Ørsteds ovenfor omtalte Frygt for at gribe ind i Petitionsfriheden). Men naar Lovgivningen saaledes ikke hjemler nogen uindskrænket Forsamlingsret, tør det foreslaas, »at det ligger i den øverste Justits- og Politimagts Natur og Væsen, at den maa kunne forbyde saadanne Forsamlinger, som den anser farlige for den offentlige Sikkerhed og den borgerlige Orden.«

Det ses ikke, hvor mange og hvilke af Majoritetens Medlemmer der har hyldet den saaledes refererede Anskuelse og da heller ikke, hvor stærk Tilslutning der har været til den stik modsatte, hvorefter man burde gaa ud fra, at der i Danmark herskede almindelig Forsamlingsfrihed. Dette skulde ikke blot fremgaa af den hidtil fulgte Praksis, men ogsaa af en Række positive Lovbud, der netop ved undtagelsesvis at bestemme særegne Indskrænkninger for visse Forsamlinger indirekte anerkendte den i Almindelighed gældende Frihed. Kancelliet var da gaaet udenfor sin Øvrighedsmyndighed ved at udstede en saa almindelig, paa ubestemt Tid og for hele Landet gældende Bestemmelse, der i Virkeligheden betød et Brud med den bestaaende Lovgivning. Anderledes vilde det have forholdt sig, om der blot havde været Tale om en rent lokal og temporær Foranstaltning paa Grundlag af øjeblikkelige og paatrængende Omstændigheder.

Den sidste Betragtning berører et Punkt, hvor der ikke var nogen Uenighed indenfor Majoriteten, og hvor der derfor kunde slaas Bro mellem de to dybt afvigende Opfattelser. De fire Komitémedlemmer mødtes alle i det Standpunkt, at Foranstaltninger af den omhandlede Art maatte være midlertidige og ikke have en parmanent Karakter. Men den allerhøjeste Resolution af 12. Maj erklærede netop udtrykkelig,

at Cirkulæret kun havde været interimistisk; dermed havde Statens Overhoved i Virkeligheden erklæret, at Kancelliet ikke kunde give vedvarende almindelige Bestemmelser af denne Art, og herpaa burde lægges særlig Vægt. Men fremdes var man enige i dette Ræsonnement: hvis Stænderforsamlingen nu indgiver et Andragende af den begærede Art, vil det let foranledige Regeringen til at fastslaa Reglerne for Forsamlingsretten ved en formelig Lov, og denne vil vanskeligt — som Erfaringerne fra andre Lande viser — kunne undgaa at bringe den Slags indskrænkende Bestemmelser, som man under den nuværende ubestemte Tilstand er forskaaet for. I selve Forsamlingsfrihedens Navn er det altsaa, at Komitéens Majoritet fraraader at indgaa til Kongen med noget Andragende vedrørende Bondecirkulæret.

Orla Lehmann staar som Minoritet paa et modsat Standpunkt og tager ikke i Betænkning at tilraade en Henvendelse til Kongen. Forsamlingsfriheden er ikke blot en naturlig Ret og begrundet i det almene Vel; den bestaar i Virkeligheden ogsaa i Danmark ifølge »en afgjort og utvivlsom Retssædvane, der lige saa fuldt som den positive Lovgivning er Kilde til Ret. Det er nemlig en historisk Kendsgerning, at det danske Folk i det sidste halve Aarhundrede har tilegnet sig en udstrakt Afbenyttelse af denne Ret, hvis Betydning det har lært at skatte ikke blot gennem en mere teoretisk Opfattelse af de naturlige Rettigheder og den borgerlige Friheds Væsen, men gennem en rig og frugtbar Erfaring«. Efter Lehmanns Overbevisning er der ikke Skygge af Tvivl om, at Cirkulæret af 8. Novbr. var ulovligt, men efter dets Ophævelse bør man ikke indgive nogen Klage, men nøjes med at andrage om, at »hvis nogensinde mod al Formodning en Indskrænkning i den det danske Folk nu retteligen tilkommende Forsamlings- og Foreningsfrihed skulde blive anset for paa-trængende nødvendig«, at da Kongen selv vil gribe ind med en provisorisk Lov, som forelægges for næste Stænderforsamling, hvis den ikke forinden er bortfaldet; paa den Maade vil man undgaa Kancelliets vilkaarlige Forgødtbefindende.

Stænderforsamlingen sluttede sig til Majoritetens Forslag; thi der blev ikke indgivet noget Andragende til Kongen.

Det interessante ved denne Sags Behandling i Roskilde er den Belysning, som derigennem kastes over et vigtigt Punkt af den datidige Retsopfattelse i Danmark. I Spørgsmaalet om, hvorledes det efter den gældende Lovgivning faktisk forholder sig med Folkets Forenings- og Forsamlingsret, brydes en mere bureaukratisk Opfattelse med en mere frisindet, som sikkert havde vide Kredse af Folket bag sig. Ogsaa i Maribo Amsraads Andragende fra Febr. var forekommet dette Argument: »man er nu engang i Danmark blevet vant til den Tanke, at det er tilladt at holde offentlige Forsamlinger om det, der bevæger Sindene.« Mere bevidst Agitation og Politik var det naturligvis, naar Fædrelandet fejrede Bondecirkulærets Ophævelse som Generhvervelsen og den allerhøjeste Stadfæstelse af en Frihed, som længe havde tilkommet Folket, og kun med Urette havde været det midlertidig frataget¹.

Det stemte jo egentlig godt med denne almindelige Tro paa en gældende udstrakt Forsamlingsfrihed, naar Kancelliet ikke i den samlede danske Lovgivning havde kunnet finde nogen Straffebestemmelse til Brug mod Agitatorerne. Hele Spørgsmaalet laa dog hen i Uklarhed og kunde ikke blive fuldstændig sikkert, fordi Enevældens casuistiske Lovgivning paa dette Punkt havde frembudt megen Inkonsekvens, og man derfor maatte paaberaabe sig enten Sædvanen eller den analogimæssige Fortolkning af specielle Regler. Folkets Repræsentanter kunde føle sig paa en sikrere Rets Grund, naar de paa ingen Maade vilde indrømme Kancelliet Beføjelse til at give nye permanente Bestemmelser paa dette Omraade; thi egentlig Lovgivning, som det saa vilde dreje sig om, tilkom jo utvivlsomt Kongen alene, efter at han først havde hørt de raadgivende Stænderforsamlings Mening. Imidlertid er det interessant nok at se, hvorledes man allerede i de politiske

¹ Fædrelandet 1846 16/5 114.

Overgangsaar før 1848 var naaet til at regne med Forsamlingsfrihed ligesom med Styrelsens Liberalitet i det hele som sin lovlige Ret.

Med den saaledes fremtrædende Tankegang i Folket er det værd at sammenholde Kancelliets Holdning før og efter Bondecirkulærets Udstedelse. Hovedindtrykket er før Udstedelsen Forsigtighed, Tøven, Ængstelighed for den Storm, der let kan rejse sig fra den krænkede Offentlighed; efter Udstedelsen er Billedet ganske tilsvarende: man er for det første ikke helt klar over og ikke helt enig om Rækkevidden af det foretagne Skridt; man reagerer fremdeles straks overfor den første Anledning til at betragte det stillede Formaal som naaet og til derefter med god Samvittighed at tænke paa Cirkulærets Afvikling. Hvis man vil betragte Estrups provisoriske Lovgivning som en historisk Parallel til Bondecirkulæret, hvor meget større Kraft er der saa ikke ved denne, skont dens Modstander var den fuldvoksne Landbobevægelse, medens Kristian 8.s Kancelli kun skulde kæmpe mod Bøndernes første spæde Forsøg paa at gøre sig gældende. Imidlertid er der ogsaa en Væsensforskel mellem de danske Regeringskredse i Fyrreerne og de danske Regeringskredse i Firserne.

Den kgl. danske Regering levede i Aarene før 1848 paa den oplyste Enevældes Traditioner og følte sig som en patriarkalsk Institution. Den vilde gerne skærme den umyndige Befolkning mod agitatorisk Forfølgelse, men den havde intet Ønske om gennem Magten at skabe sig Ret. Ingen Bismarck havde været Forbillede for disse Regeringsmænd, og de var uberørte af enhver Magtfilosofi. En Foranstaltning som Bondecirkulæret gik de kun til som en ubehagelig Nødvendighed, og saasnart de kunde foretage et Tilbagetog, var det dem en Lettelse.

Der er ved Bondecirkulærets Historie meget, der kaster Lys over den danske Enevælde, som den var kort før sit Fald, og ogsaa noget, hvorved man bedre forstaar, at den

store Overgang 1848 og 1849 kunde foregaa saa let og smertefrit¹.

XII.

Selve den sociale Bevægelse, som Bondecirkulæret vilde sætte en Stopper for, kom det til at give et stærkt Skub fremad. Sognefoged P. Jørgensen havde nok Ret, naar han i Roskilde Stænder talte om den politisk vækkende Indflydelse, som Cirkulæret havde haft paa mange Bønder. Det berettes saaledes om en midtsjællandsk Bonde, Peder Jensen, Estrup, der senere vandt et Navn under den store Forfatningskamp, at han gennem denne Adfærd fra Regeringens Side fik Øjet op for sin Stands Undtagelsesstilling i Samfundet; den 30-aarige Mand begyndte fra nu af at deltage i Politik².

En meget vigtig Følge af Cirkulæret blev den snævre Forbindelse, som det skabte mellem Bondebevægelsen og Hovedstadens Liberalisme. Skydebanefesten 25. Novbr. 1845 betegnede en ligefrem Sammenslutning af Bonde- og Borgerbevægelse. Kort efter satte Alliancen Frugt i Bondevennernes Selskab, hvortil Tanken dog var udkastet før Cirkulærets Udstedelse³. 7. Novbr., just Dagen forud for denne Begivenhed, er en Henvendelse dateret, som Bestyrelsen for

¹ Østifternes Stændertidende 1846, 114, 512—544. 3586—3604. Med Roskilde Stænderforsamlings Holdning i denne Sag kan det have sin Interesse at sammenholde de Synspunkter, som i Hertugdømmernes Stænderforsamlinger 1840 blev gjort gældende overfor det slesvig-holst. Cirkulære af 1838. Under Forhandlingerne desangaaende og i de vedtagne Protester vendte man sig ogsaa her særlig mod det uretmæssige Indgreb i den forfatningsmæssige Lovgivningsmagt, som den administrative Myndigheds Optræden paa denne Maade formentlig betød. Samtidig fremtraadte ikke mindre den dybe Skuffelse over, at Traditionerne for en frisindet Styrelse var blevet krænket; man var, hed det i Itzehoe, ikke vant til, at de oldenborgske Monarker fulgte den asiatiske Despotismes Grundsætning. (Jfr. den holstenske Stændertidende 1840, 72—73, 159—174, Bilag 558—565; den slesvigske Stændertidende 1840, 53—56, 294—303, 306—314, 2 Bilag Sp. 73—84, 480—486).

² J. V. Christensen i Sorø Amts Aarbog IV 1915 90 f.

³ Fædrelandet 1845 ^{11—12}/₉ Nr. 1988—90.

Holbæk Amts Landkommunalforening med Gleerup i Spidsen rettede til Drewsen og Balth. Christensen om at stille sig i Spidsen for en saadan almindelig Sammenslutning¹, der skulde »virke for Bondestandens Emancipation og lige borgerlige Ret med andre Samfundsklasser.« De to Stænderdeputerede fulgte Opfordringen, men først efter Cirkulæret af 14. Maj fremtraadte den færdigdannede Forening officielt². Den første Bestyrelse i Bondevennernes Selskab var fuldstændig »borgerlig«: Tscherning, Drewsen, Balth. Christensen, Lehmann, Gleerup, Etatsraad Povelsen, alle i København, og endelig Kaptajn Jespersen, Grønnebjerggaard. Selskabet var fra først af et Led i den almindelige liberale Bevægelse. De konstitutionelt sindede Borgere antog sig Bøndernes praktiske Krav og opnaaede til Gengæld, at ogsaa Bondebevægelsen stillede sig bag Kravet om en fri Forfatning, hvad der var et vigtigt Vendepunkt. Ganske vist havde den liberale Forfatningspolitik i Forvejen Tilslutning fra Drewsen og Balth. Christensen ligesom ogsaa fra Almuevennen; men Agitationen ude i selve Landbefolkningen havde ikke været berørt deraf, men havde nærmest apelleret til det gamle Almuesyn paa Kongedømmet.

I den vigtige Udvikling, der saaledes foregik med Bondebevægelsen, kunde dens mest virksomme Banebryder, Skolelærer Rasmus Sørensen, ikke følge med. Han kom i bitter Strid med sine gamle Kampfæller, i hvilken Anledning Almuevennen gav ham et Slags politisk Afskedsbrev i Form af en lang Artikel, hvori han fik opregnet sit Synderegister. Dette bestod for det første i hans uforbederlige gammeldags Absolutisme og fremdeles i hans mange personlige Kanter, som gjorde Samarbejdet med ham vanskeligt. Midt imellem alle de haarde Ord kunde Almuevennen³ ikke andet end anerkende den Betydning, han havde haft for Bøndernes politiske Vækkelse: »Hans Kald blev det at vække Død til Liv.«

¹ Almuevennen 1845 ¹⁰/₁₂ Nr. 95—96.

² Almuevennen 1846 ²⁰/₅ Nr. 20.

³ Almuevennen 1846 ¹⁵/₇ Nr. 28.

Fra 1846 traadte baade Rasmus Sørensen og Peder Hansen, Lundby, i temmelig høj Grad i Baggrunden indenfor den Bevægelse, hvis Banebrydere de havde været, men hvis Ledelse nu gik over til andre og bedre udrustede Kræfter. Rs. Sørensen var 1849—52 Folketingsmand for Sæbykredsen, men han fik under den fri Forfatning aldrig nogen større Rolle som Politiker. Han døde i København 1865 efter at have tilbragt en Del af sine sidste Aar i Nordamerika. Peder Hansen, Lundby, døde 1854, efter at der gennem flere Aar havde været ret stille om hans Navn.
